
El cerimonial d'Estat

PID_00243425

Carlos Fuente Lafuente

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	9
1. El cerimonial en la Prefectura d'Estat.....	11
1.1. Els símbols reials	12
1.2. Les invitacions	14
1.3. Tipus de cerimònies oficials	15
1.4. Les recepcions oficials	17
1.5. El sopar d'Estat	19
1.6. Presentació de cartes acreditatives davant el cap de l'Estat	21
1.7. La proclamació del rei	22
1.8. El comiat del rei	25
1.9. El jurament del príncep/princesa d'Astúries	27
1.10. Cas d'estudi: visita del rei a la fàbrica de Campofrío	28
2. Cerimonial en els poders de l'Estat.....	30
2.1. El poder executiu	30
2.2. El poder legislatiu	34
2.3. El poder judicial	39
3. Cerimonial per a les visites d'Estat.....	43
4. Cerimonial militar en els actes d'Estat.....	46
5. Cerimonial a les comunitats autònomes i entitats locals.....	48
6. Exercicis d'autoaprenentatge.....	50
Bibliografia.....	52

Introducció

Acadèmicament parlant, s'entén per *cerimònia* una «acció o acte exterior arreglat, per llei, estatut i costum, per a donar culte a les coses divines, o reverència i honor a les profanes» (*Diccionario de la Real Academia Española*). En conseqüència, hem de distingir entre protocol i cerimonial. Mentre que protocol és el conjunt de regles establertes per norma o costum per a cerimònies i actes oficials o solemnes, **cerimonial** és la «**sèrie o conjunt de formalitats per a qualsevol acte públic o solemne**».

En l'àmbit iberoamericà professional hi ha divergències sobre quins són els límits entre una paraula i l'altra, de manera que fins i tot en determinats països es parla de protocol·listes mentre que en d'altres es recorre a cerimonialistes, amb fronteres difuses entre les dues accepcions. Però l'autoritat acadèmica del vocabulari espanyol deixa clar que el **protocol és la norma i el cerimonial, la forma**, encara que per a aquest últim calgui aplicar normes o costums; en definitiva, protocol.

Segons Otero (2011, pàg. 42), les cerimònies són actes externs que es manifesten grupalment, encara que sigui en secret; estan sotmeses a un conjunt de «normes coactivament explícites i formals (lleis), persuasivament implícites i no formals (costum). Tenen per finalitat honrar, obsequiar o agrair a persones o coses en forma de culte (les considerades divines) o reverència (les profanes)» i es desenvolupen amb respecte, d'una manera externa i formal, normativitzada o revestida de vegades de solemnitat.

Fernández de Córdoba (2002) diu que la cerimònia «es constitueix en un tipus de ritual particular, un conjunt de procediments que s'inscriuen en un univers simbòlic, la realització del qual té lloc en un temps i espai preestablerts per l'acció de les persones escollides». Per a Feijoo (2011, pàg. 61), «quan en protocol es fa servir el terme *cerimònia* implica que el que se celebra es fa amb una gran ostentació i solemnitat». I afegeix: «En la pràctica protocol·lària hi ha determinats actes que per la seva naturalesa requereixen una solemnitat i, per tant, això suposa que formalitzen una cerimònia protocol·lària. La seva execució comporta un cerimonial».

El cerimonial és considerat per la majoria dels especialistes com una «sèrie o conjunt de formalitats que s'apliquen professionalment en qualsevol acte o esdeveniment públic» (Marín, 2004, pàg. 38). Fuente (2010, pàg. 41) n'ofereix una definició professional: «Desenvolupament i contingut dels actes, així com

conjunt de formalitats per a la seva celebració». Feijoo (2011, pàg. 61) afirma que el cerimonial comporta una representació de l'escenificació social d'un acte, mitjançant un desenvolupament ordenat i estètic de cada part.

Chávarri (2004, pàg. 33) els situa tots dos en la mateixa esfera i es remet a una qüestió purament semàntica, si bé en el seu significat no expressen cap diferència conceptual. De la mateixa opinió és Delmée (1960), que renuncia a diferenciar-los perquè són sinònims i idèntics en la seva definició. No obstant això, per a tots dos, en la terminologia moderna occidental el cerimonial apunta més al que és ostentació, pompa, forma externa. En canvi, el protocol té la seva base en unes regles o normes de caràcter jurídic o consuetudinari.

Laforet (1997, pàg. 33) participa d'aquestes afirmacions i assenyala que per protocol «entenem la norma que regula la forma d'expressió pública, o sigui, el cerimonial». En aquest sentit, es refereix no només a les normes oficialment establertes, sinó a les que ja són acceptades i utilitzades en el sector institucional i en el privat. Villarrubias (2004, pàg. 36), per la seva banda, considera el cerimonial i el protocol com una cosa actual, necessària i facilitadora dels actes en l'àmbit oficial, als quals de vegades han de recórrer les institucions privades, ja que tots els actes, recepcions i fins i tot assemblees d'accionistes «necessiten aquesta eina de representativitat per a una donar imatge, que en definitiva no és altra cosa que crear un concepte o opinió, encaminat a aconseguir la credibilitat de les institucions».

Hem recollit aquestes afirmacions per a intentar assenyalar la frontera entre el que representa aplicar el protocol i desenvolupar el cerimonial, qüestions que en la nostra modesta opinió són diferents, encara que siguin imprescindibles o complementàries l'una de l'altra. En l'àmbit d'aquest treball hem de fer referència a l'existència d'un cerimonial d'Estat que s'aplica en funció de normes i costums per a l'organització d'esdeveniments promoguts per les institucions oficials.

Hi ha cerimonials reglats en la majoria dels països del món, que estan recollits en les seves normes, disposicions o lleis. Per exemple, a Espanya, el Reglament d'honors i protocol en el poder judicial, al qual ens referirem més endavant, detalla amb la màxima precisió el cerimonial que s'ha de seguir per a la presa de possessió d'un jutge o magistrat, o nombrosos reglaments municipals, que detallen les formalitats que cal seguir en els seus propis actes públics. Tanmateix, resulta curiós que per als grans actes d'Estat no hi hagi cap normativa en aquest país sobre cerimonial, més enllà de petites referències o l'estipulat per als honors militars. D'aquesta manera, funciona més el costum que la llei. Així, la cerimònia més rellevant, com ara la proclamació del cap de l'Estat, o la promesa o jura dels alts càrrecs de govern no està reglada, més enllà de la fórmula de jurament i davant de qui s'ha de fer.

En aquest sentit, és necessari deixar clar que encara que en aquest treball ens referirem més a Espanya, són molts els països que sí que contenen en el seu cos legislatiu cerimonials per als grans actes d'Estat, les formalitats dels quals són, fins i tot, molt precises i detallades. Per això hem de remetre els interessats en qualsevol d'aquests països a indagar en la normativa que hi pugui haver sobre aquest tema o en l'abundant bibliografia i documentació existent respecte a cerimònies oficials específiques.

Com a metodologia per a aquest mòdul, en què ens centrarem més en Espanya, analitzarem en primer lloc l'estudi dels principis generals del cerimonial que segueixen cadascuna de les institucions de referència de l'Estat, i en segon lloc, desenvoluparem alguns estudis de cas en esdeveniments solemnes que constitueixen una referència indispensable per a conèixer les principals cerimònies a fi que es pugui concloure com són els actes oficials en aquest país.

En qualsevol cas, segons Fuente (2007, pàg. 374-375) tot acte oficial, excepte les lògiques excepcions, segueix aquesta seqüència de cerimonial:

- Rebuda de convidats.
- Ordenació dels convidats.
- Benvinguda de l'amfitrió i explicacions i objectius de l'esdeveniment.
- Execució del fet que el motiva (col·locació de la primera pedra, visita a unes noves instal·lacions, presentació d'un llibre, celebració d'una reunió, lliurament de diplomes o premis, etc.).
- Segons el tipus d'acte, discursos de les autoritats o personalitats a les quals l'amfitrió convidi a parlar.
- Acte social (vi d'honor, còctel, banquet o similar).
- Comiat.
- (En aquestes fases se'n poden afegir altres de complementàries, com ara el descobriment de plaques, signatura en el llibre d'honor, fotografia de família, etc.)

A aquesta estructura se li pot donar diversos enfocaments i «vestir-la» de formes diferents. Quan adquireix un formalisme de màxima solemnitat i té caràcter obert, som davant del que des de l'òptica professional de l'organització d'esdeveniments es defineix com una cerimònia, cosa que refuta el *Diccionari de la Real Academia Española* quan es refereix a «acte exterior arreglat». En definitiva, es podria afirmar que la **cerimònia és un esdeveniment fet amb**

solemnitat i formalisme en honor d'algú o alguna cosa. L'expressió *formalisme* apareix aquí en el sentit dels aspectes externs, tant en l'ús de l'espai com en la gestió dels temps.

Otero (2011) assenyala que el cerimonial constitueix un sistema de comunicació que s'explicita mitjançant la comunicació verbal i escrita de discursos i textos, però sobretot, i molt especialment, «mitjançant referències simbòliques, espaciotemporals o gestuals de la comunicació no verbal». Per a aquesta autora el cerimonial aprovat per al desenvolupament de l'esdeveniment col·labora en la construcció de la identitat que l'emissor de la comunicació vol que es percebi en aquest àmbit idoni, indicant-nos-en l'escenografia i posada en escena, les seqüències temporals que cal seguir, la distribució espacial, les precedències, l'etiqueta individual i altres elements. En la seva opinió entronca directament amb el món emocional:

«El cerimonial commou l'espectador amb la seva espectacularitat i provoca la seva adhesió inconscient al poder exhibit. Mentre que la comunicació oral o escrita ens fa reflexionar i ser crítics amb el missatge des d'una dimensió racional, els enunciats que es duen a terme mitjançant la comunicació no verbal d'actes i cerimònies ens remeten a una dimensió emocional. Si el discurs va dirigit a l'intel·lecte, la cerimònia es dirigeix al món de les emocions i, per tant, no requereix una anàlisi crítica, sinó merament deixar-nos impressionar.»

Otero (2011, pàg. 42 i 43)

D'altra banda, cal advertir que cerimonial i etiqueta són dos conceptes igualment diferents. Segons la definició acadèmica, *etiqueta* és el conjunt d'«estils, usos i costums que s'han de guardar en actes públics solemnes».

És a dir, recorrent a un llenguatge molt col·loquial, parlem de cerimonial quan fem referència a la forma i desenvolupament d'un esdeveniment, mentre que ens referim a etiqueta sobre la manera de comportar-se o estar, així com als arranjaments externs.

Objectius

Amb el desenvolupament d'aquest mòdul es pretén assolir els objectius següents:

1. Conceptualitzar el ceremonial d'Estat.
2. Conèixer les diferents formalitats que se segueixen habitualment en l'organització dels actes oficials promoguts per les institucions oficials de l'Estat (Prefectura de l'Estat, poders centrals, institucions autonòmiques o entitats locals).
3. Obtenir pautes de referència que permetin ser aplicades en l'organització de qualsevol tipus d'esdeveniment oficial.
4. Saber aplicar el protocol en cerimonials oficials públics o solemnes.
5. Entendre el significat que transmet el ceremonial oficial públic gràcies als seus actes.
6. Contribuir al coneixement de les institucions mitjançant la manifestació externa de les seves activitats.
7. Distingir entre els diferents cerimonials que s'apliquen en funció del tipus d'institució o esdeveniment de què es tracti.
8. Assentar pautes per a elaborar cerimonials propis per a actes oficials que no tinguin normativa.

1. El cerimonial en la Prefectura d'Estat

Tots els actes que s'organitzen entorn de la figura del cap de l'Estat o que es promouen des de la institució que representa normalment estan subjectes a l'aplicació d'un protocol sobrevingut per norma o costum inveterat i d'un cerimonial que pot estar reglat o basat en la tradició consolidada. En el cas espanyol el cerimonial se sosté més en el costum que en les disposicions reglamentades.

La Constitució espanyola del 1978¹ defineix la forma política de l'Estat com a monarquia parlamentària i fixa que el rei és el cap de l'Estat², «símbol de la seva unitat i permanència» i a qui es responsabilitza d'arbitrar i moderar el funcionament regular de les institucions, assumint «la més alta representació de l'Estat espanyol en les relacions internacionals, especialment amb les nacions de la seva comunitat històrica». Hem volgut destacar aquests articles constitucionals perquè condicionen el cerimonial d'Estat que afecta la Prefectura de l'Estat.

Per als actes promoguts des d'aquesta alta institució o per a aquells als quals pugui assistir el seu titular no hi ha cap normativa de cerimonial. Es basa en els costums heretats de cerimonials històrics, si bé s'ha d'advertir que des del 1975, amb la reinstauració de la monarquia en la figura de Joan Carles I, i, especialment des del 2014, amb la proclamació de Felip VI com a rei d'Espanya, estan sofrint importants modificacions.

Les modificacions vénen sobrevingudes per l'evolució de la mateixa societat i la implantació d'un sistema polític que, basat en la democràcia parlamentària, deixa el cap de l'Estat com una figura amb prou feines sense competències, més enllà de les derivades de la seva funció com a cap suprem de les forces armades i el més alt representant de l'Estat. En qualsevol cas, les seves decisions sempre requereixen la conformitat del Govern (president i ministres), o del president del Congrés per al nomenament del president de l'executiu o la dissolució de les cambres legislatives, en el cas que cap candidat a president aconseguixi la confiança dels diputats.

Atès que el rei és també cap de la Casa Reial, el seu cerimonial en relació amb els actes oficials inclou la reina consort (o consort de la reina, si alguna vegada es dona la circumstància), els pares del rei i els seus fills, especialment l'hereu, que ostenta el títol de príncep d'Astúries. En menor mesura, també la resta dels fills del rei.

Terminologia

Cap de la Casa Reial espanyola

Lectura recomanada

Per a ampliar més aquest tema pot consultar-se el llibre de C.Fuente, G. Campos i J. Campos (2015). *El Protocolo Real en el siglo XXI. El caso de Felipe VI de España*. Madrid: Delta Publicaciones / IS-PE Publicaciones.

⁽¹⁾Article 1, apartat 3.

⁽²⁾Article 56, apartat 1.

Cal no confondre el cap de la Casa Reial (dinastia de Borbó), que és el rei, amb el cap de la Casa de Sa Majestat, que és una persona nomenada pel rei per a dirigir tot el personal que treballa a la institució de la Prefectura de l'Estat. Una cosa és la Casa Reial (composta per la Família Reial i la família del rei) i una altra, la Casa de Sa Majestat («organisme que, amb la dependència directa de S. M., té com a missió servir-li de suport en les activitats que es deriven de l'exercici de les seves funcions com a cap d'Estat» (art. 1 del Reial decret 434/1988).

Els pares del rei

En el moment d'escriure aquest text els reis honorífics són Joan Carles I i Sofia de Grècia.

Príncep d'Astúries

Actualment princesa d'Astúries, gaudeix igualment dels títols de princesa de Viana (com a hereva del Regne de Navarra), princesa de Girona, duquesa de Montblanc, comtessa de Cervera i senyora de Balaguer (aquests últims com a hereva de la Corona d'Aragó).

La resta dels fills del rei

Cal distingir entre Família Reial i família del rei. La Família Reial en aquests moments està composta pel rei, la reina, la princesa d'Astúries, la infanta Sofia i els reis honorífics. Per família del rei s'entén la resta de familiars directes del monarca, però, tret que vagin en representació del cap de l'Estat, no tenen un cerimonial específic.

1.1. Els símbols reials

Per a entendre el cerimonial de la Prefectura de l'Estat espanyol cal referir-se a la simbologia reial. El rei té el seu propi escut, que utilitza en els seus actes, correspondència, invitacions i bandera, entre altres. És molt similar al d'Espanya, però conté variacions importants. Vegem-los tots dos:

No el confongueu amb l'escut d'Espanya

El rei honorífic disposa del seu propi escut, així com la princesa d'Astúries. Igualment, tots tres tenen el seu propi guió (forma quadrada) i bandera. En el cas del rei, el fons és de color carmesí i té brodat al centre el seu escut, de manera que queda així:

■ Gules (P-186)	■ Atzur (P-301)	■ Plata (P-877)
■ Púrpura (P-259)	■ Sable (Negre)	■ Magrana (P-1375)
■ Sinople (P-3425)	■ Or (P-872)	■ Guió carmesí (P-1945)

En el cas de la princesa d'Astúries la bandera i guió és de fons blau, color de l'enssenya d'Astúries, amb el seu propi escut brodat al centre. Aquests símbols (cap altre membre de la Família Reial els té) amb prou feines es fan servir, i queden reservats només per a actes molt solemnes on és costum recórrer-hi o per a cerimònies militars amb presència dels seus titulars, o en el cas del cap de l'Estat, per a fer-los onejar al Palau Reial, seu de la Prefectura de l'Estat (quan acull esdeveniments oficials als quals assisteix el rei), o al Palau de La Zarzuela (despatx oficial i on se celebren actes que exigeixen menys solemnitat o menors dimensions, com ara reunions, audiències, entrevistes, àpats privats, etc.).

Com a símbols, el rei d'Espanya també disposa de la corona (que data del 1748) i el ceptre reial (1613), que només s'utilitzen de manera testimonial en la cerimònia de proclamació del monarca davant les Corts Generals.

1.2. Les invitacions

Com tot amfitrió, el rei d'Espanya, quan convoca un acte oficial tramet la invitació corresponent que en el seu nom fa el cap de la Casa de Sa Majestat, d'acord amb el costum. Fins al 2014 les invitacions del rei incloïen la sigla *q.D.g.* ('que Déu guardi'), però Felip VI l'ha suprimida en la seva política de prescindir en els actes oficials de qualsevol simbologia religiosa (de fet, en la seva pròpia proclamació no es va col·locar, com havia fet el seu pare el 1975, el tradicional crucifix, ni va jurar la Constitució sobre les sagrades escriptures). Des del 2015, les invitacions reials s'envien en la majoria dels casos per correu electrònic.

Vegem a continuació, i per aquest ordre, un model d'invitació del rei Joan Carles I i un altre del rei Felip VI, que almenys fins ara mantenen un mateix estil sobri i solemne com el que reproduïm, encara que no s'ha de descartar que l'actual monarca hi introdueixi progressivament canvis de disseny:

Exemple d'invitació.

*Su Majestad el Rey
y en su nombre
el jefe de su Casa
tiene el honor de invitar*

*al señor don Carlos Fuente Lafuente, vicepresidente primero de la Asociación Española de Protocolo y director del Instituto Superior de Protocolo y Eventos,
y señora doña Gloria Campos García de Quevedo*

*a la recepción que, con ocasión del día de la Fiesta Nacional, ofrecerán
Sus Majestades los Reyes en el Palacio Real de Madrid,
el miércoles, día 12 de octubre de 2016, a las 12,45 horas.*

Exemple d'invitació.

G

SEÑOR DON CARLOS FUENTE LAFUENTE, VICEPRESIDENTE PRIMERO DE LA ASOCIACIÓN ESPAÑOLA DE PROTOCOLO Y DIRECTOR DEL INSTITUTO SUPERIOR DE PROTOCOLO Y EVENTOS, Y SEÑORA DOÑA GLORIA CAMPOS

*Se ruega la presencia en el interior de Palacio antes de las 12,15 horas.
La presentación de esta tarjeta será imprescindible para el acceso.*

Entrada por la Puerta de la Armería (calle Bailén, s/n). Si el acceso se realiza a pie, se podrá utilizar también la puerta del Arco de Santiago.

Al confirmar su asistencia, antes del día 3 de octubre, deberá comunicar los datos del vehículo que le trasladará hasta el Palacio Real, así como la fecha de nacimiento y el número de Documento Nacional de Identidad o Pasaporte.

Caballeros: Traje oscuro.

Señoras: Vestido Corto.

Militares: Gala, modalidad A

Teléfono: 91 599 25 50

Fax: 91 599 25 32

E-mail:

protocolo.confirmaciones@casareal.es

6395

Exemple de nota de protocol.

1.3. Tipus de cerimònies oficials

Els actes oficials que convoca el cap de l'Estat es poden agrupar en tres epígrafs:

- Cortesia.
- Habituals.
- Solemnes.

S'entenen com a actes oficials de cortesia els que es convoquen en ocasió de la visita d'una personalitat estrangera i per la qual és costum algun tipus de trobada, atenció o compliment per part del cap de l'Estat.

Entre aquests destaquen els relacionats amb les visites d'Estat i visites oficials, i, especialment, les cerimònies de recepció i comiat i el sopar de gala al Palau Reial.

Com a actes oficials habituals s'entenen els que es convoquen en funció de les activitats pròpies de la Prefectura de l'Estat,

com ara les preses de jurament o promesa a les autoritats que ho han de fer davant del rei, audiències a persones o col·lectius, reunions, lliuraments de premis o distincions o similars.

En canvi, els actes oficials solemnes són els que tenen caràcter d'actes d'Estat i comporten més formalisme i etiqueta. Habitualment se celebren al Palau Reial,

com ara les recepcions en ocasió de la Pasqua Militar (6 de gener), al cos diplomàtic (habitualment la segona quinzena de gener), el dia de la Festa Nacional (12 d'octubre), la presentació de cartes credencials a càrrec dels ambaixadors estrangers acreditats a Espanya i altres de molt excepcionals, com van ser la signatura d'ingrés d'Espanya a la Unió Europea, l'abdicació del rei Joan Carles I, la recepció oficial després de la proclamació del monarca o els actes en ocasió de la defunció d'un membre de la Família Reial, cas dels avis del rei Felip VI, Joan de Borbó i Maria de la Mercè de Borbó, enterrats amb honors de reis i la capella ardent oficial dels quals es va disposar al Palau Reial (el funeral d'Estat en el seu honor es va celebrar a El Escorial).

No tenim en compte com a cerimònies oficials els anomenats **actes de caràcter familiar**, ja que no es regeixen pel protocol o cerimonial d'Estat, sinó pels costums o regles internes de la Casa Reial, com ara batejos de nous membres de la Família Reial, noces (encara que puguin semblar d'Estat pel seu format i solemnitat, com el cas de les noces dels tres fills del rei Joan Carles I –a excepció dels banquets, que sí que van ser oficials–), compromisos matrimonials, reunions de família o amics, etc.

En tots els actes oficials el cerimonial en si és molt similar, amb les peculiaritats pròpies del tipus d'esdeveniment, encara que hi ha un denominador comú: el **besamans**, que pot fer-se a l'estil espanyol (els convidats passen a saludar el rei –i la seva família, si l'acompanya–, que roman quiet en un lloc mentre desfilen els convidats) o a l'estil anglès (en què es disposen en fila i el monarca es desplaça saludant a cadascun). Aquesta última fórmula normalment es desenvolupa al Palau de La Zarzuela en ocasió de les audiències, mentre que l'altra és la que s'aplica al Palau Reial.

Per al besamans és costum –cada vegada més en desús– que els homes saludin els membres de la Família Reial masculins (rei, príncep, infant) amb una lleu inclinació de cap, al mateix temps que es diu l'expressió *majestat* o la col·loquial *senyor*, i les femenines (reina³, princesa⁴, infanta) amb una inclinació de cap més pronunciada mentre s'efectua la salutació i es pronuncia la paraula *majestat* o *altesa*, segons el cas, o *senyora*, que és per a totes. Les dones, per a saludar els membres de la Família Reial, siguin homes o dones, ho fan

El Escorial

D'acord amb el costum, les restes mortals de les persones reials que van ser reis o se'ls va atorgar rang de reis després de la seva defunció es dipositen a l'anomenat *puddero* del monestir de El Escorial, on romanen cinquanta anys abans de passar al panteó reial, situat sota l'altar major de l'església d'aquest edifici, propietat del Patrimoni Nacional.

⁽³⁾ Tractament de majestat.

⁽⁴⁾ Tractament d'altesa reial.

de la mateixa manera: inclinació del genoll esquerre mantenint alçat el cap. Insistim que és una fórmula que cada vegada s'utilitza menys i acabarà desapareixent.

Terminologia

Príncep, infant

A Espanya es distingeix entre la figura de l'hereu/va, a qui s'atorga per Reial decret la dignitat de príncep o princesa, de la dels seus germans o els qui la reben amb caràcter de gràcia pel rei. Però a l'efecte de protocol internacional un infant fill de rei o de príncep té la consideració de príncep o princesa.

L'expressió *majestat*

Tractament oficial del rei i de la reina previst en el Reial decret 1368/1987, de 6 de novembre, que estableix el règim de títols, tractaments i honors de la Família Reial i dels regents.

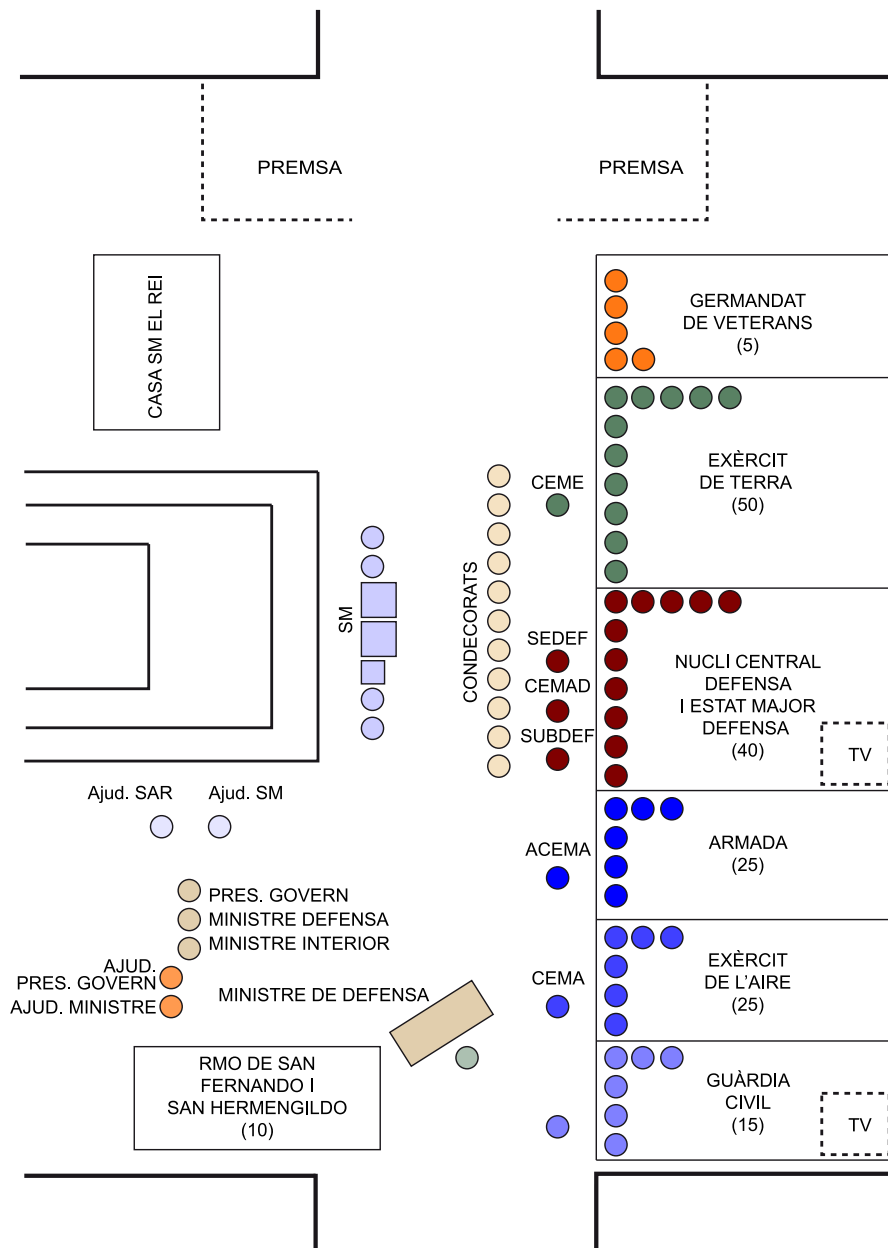
Infanta

Tractament d'alta reial. Cal recordar que els fills del príncep o de la princesa d'Astúries tenen la dignitat d'infants i el tractament d'alta reial. Per la seva banda, els fills d'infants tenen la consideració de grans d'Espanya i el tractament d'excel·lentíssim/a senyor/a.

1.4. Les recepcions oficials

Les recepcions oficials solemnes se celebren habitualment al Palau Reial, seu de la Prefectura de l'Estat. El cerimonial que se segueix és molt similar, i consisteix en un besamans, discursos (quan escauen) i un còctel o vi d'honor. En el cas de la recepció en ocasió de la Pasqua Militar, abans d'accedir al Palau Reial els reis són rebuts a la porta principal del Pati de l'Armeria almenys –i per aquest ordre– pel president del Govern, el ministre de Defensa, el ministre de l'Interior, el cap de l'Estat Major de la Defensa i el cap del Quarter Militar del rei. Seguidament es rendeix honors militars, amb la interpretació de la versió completa de l'himne nacional i la posterior revista a la formació militar corresponent.

Després dels honors els reis accedeixen a una sala del Palau (normalment la Gasparini) on saluden tots els militars assistents abans de dirigir-se a la Sala del Tron, en què el cap de l'Estat imposa condecoracions a un nombre indeterminat de representants de les forces armades (entre deu i divuit, habitualment). Després el ministre de Defensa pronuncia un discurs i tanca la recepció el rei amb un altre discurs. La disposició protocol·lària de la Sala del Tron es pot observar en la figura següent:

Molt similar és la recepció al cos diplomàtic, però sense que es rendeixin honors militars prèviament. Es fa el besamans a la Sala Gasparini i, posteriorment, tots els ambaixadors i membres de la Família Reial accedeixen a la Sala del Tron, on parla en primer lloc el degà del cos diplomàtic –a Espanya és el nunci apostòlic perquè és la primera ambaixada creada en aquest país– i seguidament, el cap de l'Estat. Es tanca amb un còctel.

La recepció en ocasió de la Festa Nacional del 12 d'octubre consisteix únicament en un besamans a la mateixa Sala del Tron (en l'edició del 2016 es va convidar mil cinc-cents persones procedents de les diferents institucions espanyoles i de l'anomenada societat civil). Els convidats saluden en dos grups: el primer, els alts representants oficials, que ho fan en ordre de precedència, i el segon, la resta de convidats, que accedeixen a la salutació sense cap ordre. Després del besamans se serveix un còctel en diferents sales del Palau. Similar

a aquesta recepció va ser la que va oferir el cap de l'Estat després de la seva proclamació com a rei, encara que en aquesta ocasió el nombre de convidats gairebé va arribar a quatre mil.

En aquesta imatge, lliurada pel servei de premsa de la Casa de Sa Majestat als mitjans de comunicació per al seu ús en obert, es pot veure la disposició del besamans a la Sala del Tron:

1.5. El sopar d'Estat

S'entén per sopar d'Estat el **sopar de gala** que, amb motiu d'una visita d'Estat, ofereixen els reis d'Espanya en honor d'un cap d'Estat estranger. Aquest tipus d'afalacs és una pràctica habitual en la majoria dels països i se sol programar respectant les tradicions i característiques del país amfitrió amb algun tipus de «picada d'ullet» cap al país del convidat. En el cas espanyol és potser un dels actes protocol·laris que més responen a un protocol específic de la Casa Reial, segons Fuente, Campos i Campos⁵ (2015, pàg. 108).

⁽⁵⁾Els detalls protocol·laris d'aquest banquet es poden consultar en el llibre d'aquests autors.

Bàsicament el seu programa respon al següent:

- **20.30 h:** Arribada dels convidats, que esperen a la Sala de Columnes el moment del besamans.
- **21.00 h:** Arribada del cap d'Estat estranger, que és rebut a peu de cotxe al vestíbul de l'escalinata d'ambaixadors (accés principal al Palau Reial).
- **21.05 h:** Fotografia oficial dels reis amb el convidat d'honor (i el seu consort, si hi acudeix), a la Sala de Teniers.
- **21.15 h:** Accés dels reis i el convidat d'honor a la Sala del Tron. Salutació a tots els convidats al sopar, el càrrec i nom dels quals són pronunciats pel cap de protocol de la Casa de Sa Majestat. Els membres de la delegació que

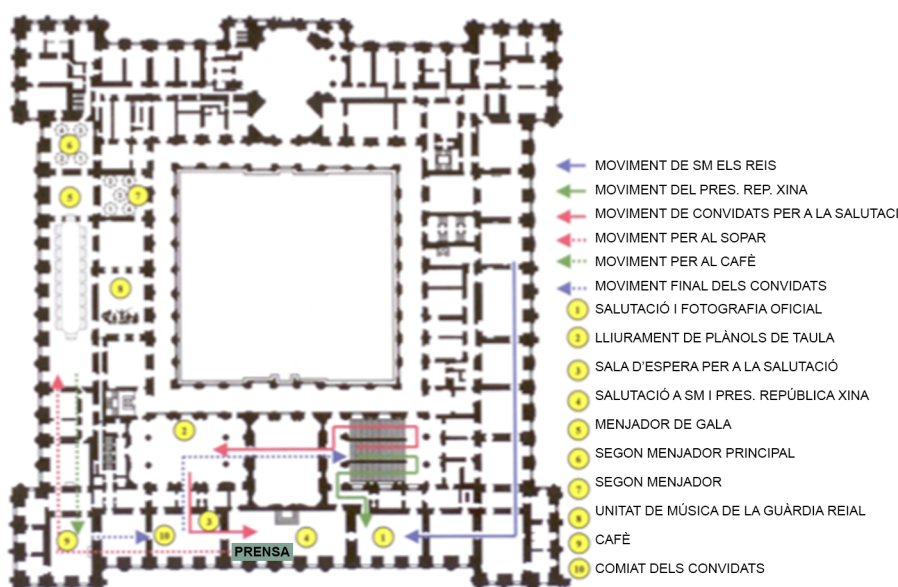
acompanyen el cap d'Estat estranger són anunciats pel seu cap de protocol (els convidats hi accedeixen de major a menor rang).

- **21.30 h:** Accés dels caps d'Estat al Menjador de Gala del Palau Reial, on esperen drets davant del seu seient la resta de convidats (màxim cent quaranta, que és el que permet les dimensions de l'espai). Comença el sopar de gala amb la interpretació de l'himne nacional del país estranger per un grup de la banda de música de la Guàrdia Reial. Un cop acabat, el rei d'Espanya pronuncia un discurs i acaba amb un brindis de cava. A continuació respon el cap d'Estat estranger, que, igualment, fa un brindis.
- **23.00 h:** Fi del sopar⁶. Interpretació de l'himne nacional espanyol. Seguidament els comensals es dirigeixen a la Sala Gasparini, on se serveix el cafè.
- **23.30 h:** Comiat al cap d'Estat estranger i seguici, així com a la resta de convidats.

⁽⁶⁾ Durant el sopar els membres de la banda de música interpreten, des d'una cambra propera, diferents peces musicals.

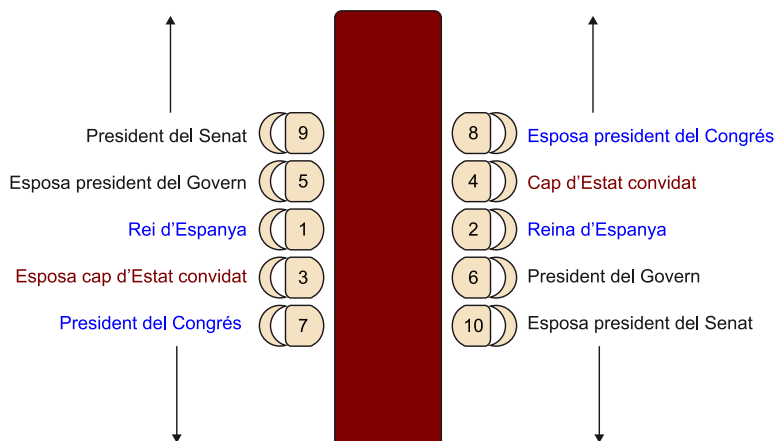
⁽⁷⁾ Croquis corresponent a la visita d'Estat del president de la República de la Xina.

En la figura següent es poden veure en diferents colors els moviments de convidats, reis i convidat d'honor al sopar de gala⁷:

El protocol a la taula imperial respon a una presidència francesa en sistema cartesià o en ics, de manera que els reis presideixen i a les seves dretes es col·loquen el cap d'Estat i el seu consorci, alternant home-dona⁸, i la resta dels convidats per ordre de precedències, intercalant-se amb els membres del seguici estranger, que se situen d'acord amb el protocol comparat. Veiem els llocs centrals en la figura següent:

⁽⁸⁾ Si el cap d'Estat estranger fos un home, se situaria a la dreta de la reina (lloc quatre), i la seva esposa, a la dreta del rei (lloc tres).

Normalment, l'etiqueta en la vestimenta que se sol·licita és el frac (que pot portar condecoracions) per a l'home i el vestit llarg per a la dona. Només quan en el país de referència no es fa servir el frac o no és una peça de gala, es pot variar per l'esmòquing o un vestit fosc o, senzillament, es dona la genèrica alternativa –encara que els espanyols vagin de frac– del vestit nacional de gala corresponent (textualment en la invitació es diu: «Homes: frac o vestit nacional»).

1.6. Presentació de cartes credencials davant el cap de l'Estat

La presentació de cartes credencials constitueix un dels actes més solemnes protagonitzats pel cap d'Estat espanyol, encara que es tracta d'una cerimònia senzilla, d'escassa durada per al rei, però que ocupa un bon temps a l'ambaixador. Tots els Estats tenen una cerimònia específica, més solemne en el cas espanyol, o més senzilla en altres, per al moment en què el nou ambaixador lliura la carta o document del seu mateix cap d'Estat on l'acredita com a tal. Un fet així cobra unes grans dimensions des de la perspectiva del protocol i la pràctica internacional, ja que amb això es confirma la tradicional cortesia històrica per la qual els reis rebien amb tota ostentació i atenció els ambaixadors d'altres països i monarquies.

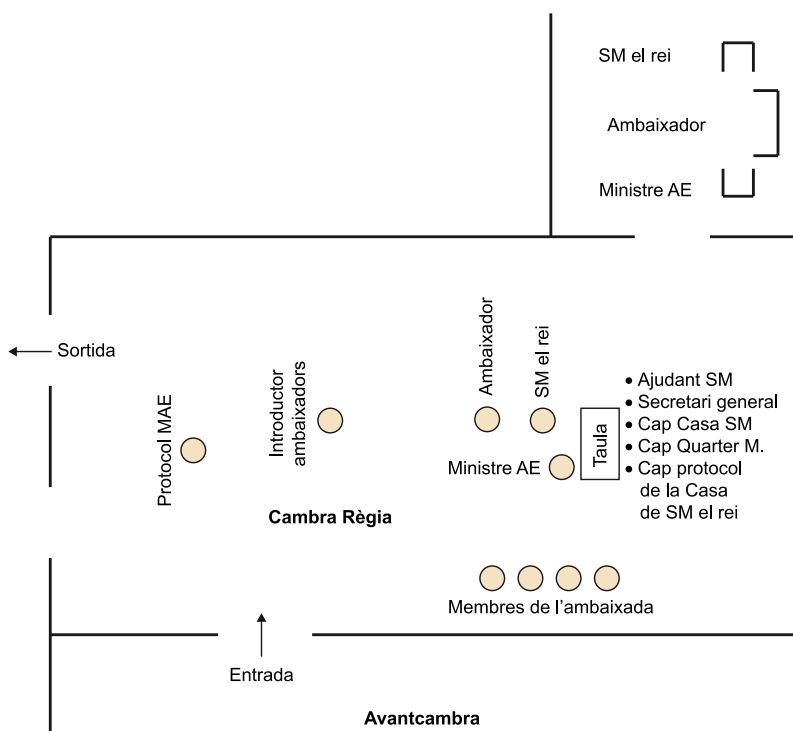
La cerimònia espanyola és de les més antigues del món i d'una gran bellesa plàstica. Té com a escenaris principals el Palau de la Santa Creu, seu del ministeri d'Afers Exteriors i Cooperació (on el nou ambaixador arriba en vehicle oficial acompanyat d'un funcionari de protocol d'aquest ministeri i on es reuneix amb el director general de la zona a la qual s'adscriu), els carrers del vell Madrid dels Àustries (recorre en una berlina de gala la plaça Mayor i el carrer Mayor fins al Palau Reial mentre la Guàrdia Reial fa l'escorta d'honor) i el mateix Palau Reial (en el Pati de l'Armeria del qual, mentre creua la carrossa, se li rendeixen honors per part de la Guàrdia Reial, i on després de ser rebut per un membre del protocol de la Casa de Sa Majestat és presentat a la Cambra Règia al monarca per l'introduïdor d'ambaixadors).

La cerimònia espanyola

Segons José Antonio de Urbina, que va ser introductor d'ambaixadors del ministeri d'Afers Exteriors, és Carles d'Habsburg, rei d'Espanya i emperador del Sacre Imperi Romà Germànic, qui l'any 1527 estableix per primera vegada a Europa un cerimonial específic, d'origen borgonyó, per a la recepció i el reconeixement dels enviats estrangers. Un segle després, quan ja existeixen les ambaixades permanents, el rei d'Espanya, Felip IV, de la Casa d'Àustria, crea l'1 d'abril de 1626 el càrrec palatí de conductor d'ambaixadors amb la funció específica de rebre, atendre i conduir el nou ambaixador davant la presència del sobirà. No obstant això, és el rei Carles III, de la Casa de Borbó, qui a mitjan segle XVII perfecciona les funcions del conductor d'ambaixadors, que a partir d'aquest moment no només rep, atén i *condueix* el nou ambaixador, sinó, el que és encara més important, personalment *l'introdueix*, és a dir, li presenta el sobirà. El rei il·lustrat canvia, per tant, la seva denominació per la més precisa d'introductor d'ambaixadors, que s'ha conservat fins avui. Finalment, el mateix rei Carles III determina personalment el cerimonial de recepció i presentació de les cartes credencials dels ambaixadors acreditats davant la seva cort, que, amb les modificacions accidentals imposades pel temps, ha arribat substancialment igual fins als nostres dies.

La trobada amb el rei (que està acompanyat pel ministre d'Afers Exteriors i Cooperació) és breu. Primer fa lliurament de la carta; després la salutació i presentació dels seguits, i acaba amb una entrevista de quinze a vint minuts a la Saleta del Nunci, annexa a la Cambra. Després d'això, l'ambaixador abandona el Palau a bord d'un vehicle oficial que el porta fins a la seva residència.

En aquest croquis es pot veure el protocol que se segueix a la Cambra Oficial del Palau Reial:

1.7. La proclamació del rei

La cerimònia solemne de proclamació del cap de l'Estat espanyol se celebra⁹ al Congrés dels Diputats, davant les Corts Generals (Congrés més Senat), on el rei jura la Constitució, requisit indispensable per a exercir aquesta funció.

Lectura recomanada

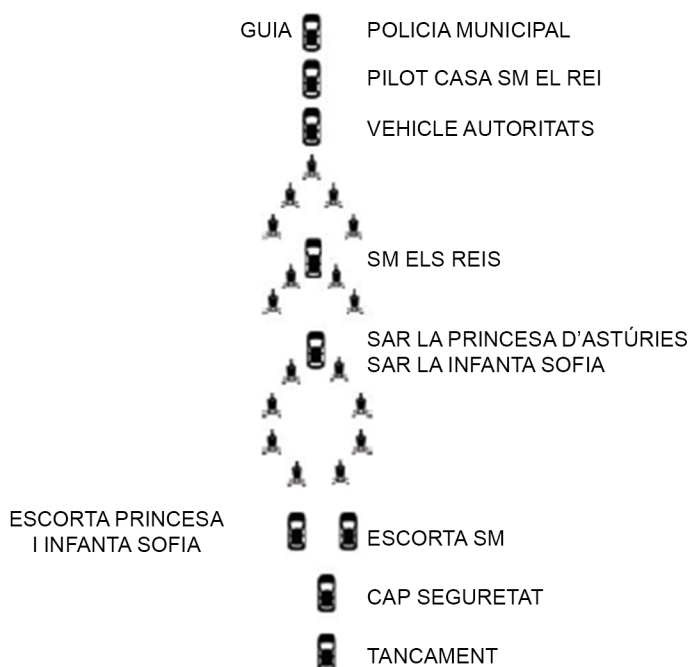
La cerimònia es descriu íntegrament a la *Guía Práctica para el Cuerpo Diplomático acreditado en España*. Madrid: Ministeri d'Afers Exteriors i Cooperació. Versió PDF disponible a: <http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/ServiciosAlCiudadano/SiViajasAlExtranjero/Documents/2010guiapRACTICA.pdf>.

⁽⁹⁾El mateix dia en què apareix el seu «nomenament» al *Butlletí Oficial de l'Estat*.

El protocol i cerimonial d'aquest acte, tal com descriu Blasco (2015), ha estat similar des de fa diversos segles, incloses les jures dels dos presidents de la II República espanyola.

Es tracta d'un acte senzill però revestit de molta solemnitat. El nou rei acudeix en el seu cotxe oficial, amb guió inclòs, escortat per la Guàrdia Reial, a la seu de les Corts i és rebut a peu de cotxe pel president del Govern i el cap de l'Estat Major de la Defensa. Després de rebre honors militars, accedeix al Congrés dels Diputats, a la porta principal del qual és saludat pels presidents del Congrés i del Senat i de les meses de totes dues cambres.

Aquí veiem el croquis protocol·lari de la caravana reial disposada entre el Palau de La Zarzuela i el Congrés, seguint un itinerari pels carrers centrals de Madrid, plens de públic:

L'acte central transcorre a l'hemicicle del Congrés (Sala de Plens), l'estrada presidencial del qual és modificat per a la cerimònia. En la proclamació de Felip VI, regida per la normativa de la Constitució del 1978, el rei va acudir acompanyat de la seva esposa i les seves dues filles, que van ocupar quatre butaques al centre de l'escenari. A la seva dreta es van situar els presidents del Govern, Congrés i Senat i a la seva esquerra, els presidents del Tribunal Constitucional i del Consell General del Poder Judicial. Vorejant l'escenari, els membres de les meses de totes dues cambres i el seguici oficial del monarca.

Lectura recomanada

Sobre la proclamació del rei, vegeu la crònica completa a <http://carlosfuente.es/2014/06/cronica-y-analisis-de-la-sucesion-al-trono-de-espana/>.

A la part davantera de l'estrada estaven disposats els símbols de la monarquia espanyola: la corona i el ceptre (en la proclamació del rei Joan Carles I el 1975, hi figurava un crucifix al costat). En aquesta captura presa de TVE, gràcies al senyal institucional facilitat pel Canal Parlamentari, es pot observar el protocol seguit:

El president del Congrés dels Diputats va obrir la sessió solemne de jura i proclamació amb un breu discurs, que va seguir aquesta fórmula inicial:

«Prego a ses senyories que es posin dretes. Señor, les Corts Generals estan reunides per a rebre el jurament que veniu a prestar com a rei d'Espanya d'acord amb l'article 61 de la Constitució.»

El president del Congrés va agafar la Constitució, oberta pel capítol II de la Corona, i sostenint-la amb les dues mans, la va col·locar en direcció a Felip VI, que hi va posar la mà dreta a sobre i va pronunciar la fórmula prevista:

«Juro exercir fidelment les meves funcions, guardar i fer guardar la Constitució i les lleis i respectar els drets dels ciutadans i de les comunitats autònomes.»

Després de la jura, el president del Congrés va prendre de nou la paraula i va dir:

«Senyor, les Corts Generals acaben de rebre el jurament que Sa Majestat ha prestat. En compliment de la Constitució, queda proclamat rei d'Espanya el senyor Felip de Borbó i Grècia, que regnarà amb el nom de Felip VI. Visca el Rei! I visca Espanya!»

Després va sonar l'himne nacional. Finalment, i després de col·locar-se un faristol, el rei Felip VI va pronunciar un discurs. Es va tancar l'acte oficial a l'exterior amb una desfilada de les tropes de la Guàrdia Reial que li havien rendit honors i un recorregut amb cotxe descobert pels carrers de la capital fins al Palau Reial, on es va celebrar la recepció oficial. Prèviament, la Família Reial al complet va saludar el públic concentrat a la plaça d'Oriente, davant del lateral del Palau.

En la imatge capturada de TVE es pot observar com es va seguir escrupolosament l'ordre de precedències de la Família Reial espanyola a la balconada. Al centre, els reis (Felip VI a la dreta de la reina); en el lloc tres, la princesa d'Astúries; en el quatre, la infanta Sofia; en el cinc, el rei honorífic, i en el sis, la reina honorífica.

1.8. El comiat del rei

El procés de la proclamació del cap de l'Estat, a l'Espanya monàrquica, té lloc quan es produeix la defunció, renúncia o abdicació o inhabilitació del rei anterior. En cas de defunció, l'organització dels actes fúnebres són responsabilitat del Govern, que determina, a més, la naturalesa i extensió del dol nacional. A les forces armades els correspon rendir els honors establerts en el Reglament d'honors militars.

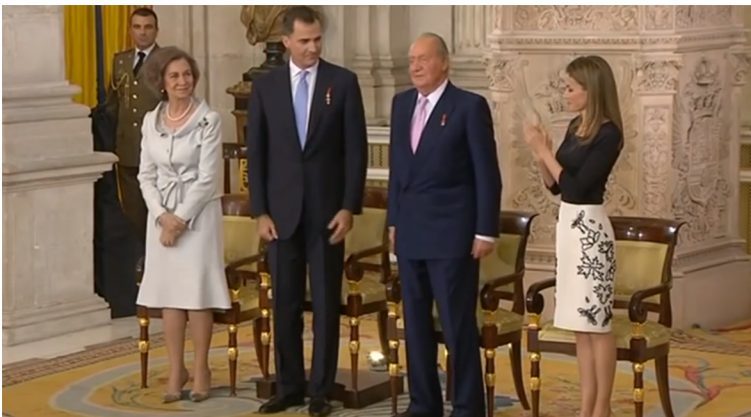
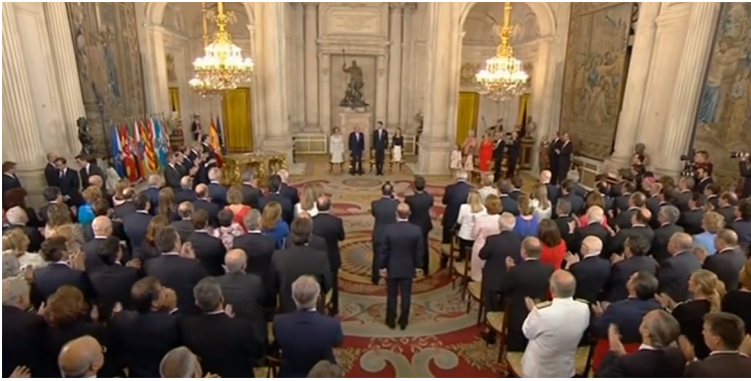
En el cas d'una abdicació hem de recórrer a l'únic cas en la història moderna ocorreguda a Espanya, la de l'avui rei honorífic, Joan Carles I, que va renunciar a la Prefectura de l'Estat el 2 de juny de 2014. L'acte formal d'abdicació es va celebrar amb molta solemnitat a la Sala de Columnes del Palau Reial. Va ser un acte de curta durada i va consistir bàsicament en la lectura de la llei aprovada pel Congrés i el Senat de la seva abdicació i la seva signatura pel rei (amb la conformitat del president del Govern). Des del punt de vista de protocol cal destacar que la visualització de la renúncia de Joan Carles I a favor de qui l'endemà seria ja Felip VI va passar per intercanviar-se els seients després d'estampar la signatura en el document legal, tal com mostren aquestes imatges (cedides per la Casa de Sa Majestat), amb l'abans i el després.

Lectura recomanada

Consulteu aquest reglament a: <https://www.boe.es/boe/dias/2010/05/22/pdfs/BOE-A-2010-8188.pdf>.

Enllaços recomanats

La cerimònia completa es pot veure en aquesta adreça web: <https://www.youtube.com/watch?v=KmGYEF9A8K8> o bé a http://www.casareal.es/ES/Actividades/Paginas/actividades_actividades_detalle.aspx?data=12044.

D'aquesta manera, cedint la cadira u i prenent la dos, es visualitzava davant els convidats el «canvi» en la Prefectura de l'Estat. Com es pot observar en la imatge general de la Sala, es van disposar dues zones especials destacades. A la dreta de la presidència, una fila lateral per als presidents dels poders de l'Estat i del Tribunal Constitucional. A l'esquerra, per als membres de la Família Reial i del rei que van acudir a la cerimònia.

Lectura recomanada

Es pot consultar el dossier de premsa elaborat per la Casa de Sa Majestat sobre l'abdicació del rei Joan Carles I i la proclamació del rei Felip VI a http://www.casareal.es/ES/Documents/Actos_Abdicacion_Proclamacion.pdf.

1.9. El jurament del príncep/princesa d'Astúries

No es pot tancar aquest apartat del cerimonial reial sense fer una breu referència a la cerimònia, també solemne, del jurament de la Constitució pel príncep o princesa d'Astúries, en complir els divuit anys, i que també se celebra al Congrés dels Diputats. L'última va tenir lloc el 30 de gener de 1986, el mateix dia que Felip de Borbó complia divuit anys. En compliment de la normativa va acudir al Congrés per a donar lectura a la fórmula de jurament, com es pot apreciar en aquesta imatge cedida pel servei de premsa de la Casa de Sa Majestat:

A la fotografia es pot observar com el president del Congrés, a l'esquerra de la imatge, pren el jurament al príncep d'Astúries a l'estrada de l'hemicicle de la cambra baixa, i ho fa davant de tots els membres de les meses del Congrés i del Senat i tots els diputats i senadors, asseguts als escons de la Sala de Plens. A l'esquerra de la presidència, just al costat de la cadira que apareix buida a la imatge (disposada per a l'hereu), es va situar el president del Govern.

En aquesta altra imatge, cedida pel servei de premsa del Congrés dels Diputats, es pot veure una panoràmica general de la presidència de l'acte solemne, on es pot apreciar les infantes Elena i Cristina (germanes del llavors príncep) i el seu avi asseguts a la dreta de la fotografia:

Enllaços recomanats

El cerimonial íntegre es pot consultar en l'adreça següent: http://www.congreso.es/docu/PHist/docs/09cons/ceremonial_juramento_principe_asturias.pdf, i se'n pot veure un reportatge gràfic complet a l'enllaç: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/CG_Corona/IILeg_juramento_Principes.

1.10. Cas d'estudi: visita del rei a la fàbrica de Campofrío

Els actes del cap de l'Estat no només es limiten als que ell mateix convoca o als que pel seu paper institucional ha de presidir, com el dia de la Festa Nacional. El percentatge més gran dels esdeveniments (més del 95 per cent) als quals assisteixen els membres de la Família Reial són convocats i organitzats per altres institucions públiques o entitats privades, i encara que el protocol i cerimonial és responsabilitat de l'amfitrió, sembla aconsellable recomanar que s'atenguin les necessitats protocol·làries que envolten la figura del rei i la seva família (quan sigui el cas).

Precisament, a fi d'harmonitzar els interessos de l'entitat amfitriona i de la Prefectura de l'Estat, els responsables organitzadors i l'equip d'avançada de la Casa de Sa Majestat, integrat per representants dels serveis de protocol, comunicació i seguretat, setmanes abans fan diverses reunions sobre el terreny per a tancar tots els detalls organitzatius que puguin donar resposta als objectius de les parts.

La visita a la nova planta de Campofrío cobrava més interès per a cada part per les circumstàncies esdevingudes dos anys abans (16 de novembre de 2014), quan aquesta planta va quedar destruïda per un incendi i va deixar sense feina gairebé un miler de treballadors. La presència del cap de l'Estat suposava el reconeixement de la decisió empresarial de reconstruir la planta després d'una inversió de 225 milions i fer-ho de tal manera que, incorporant les últimes tecnologies, la convertia en la més avançada d'Europa en el sector carni. I al mateix temps, era un homenatge als treballadors, que havien assumit sacrificis per a fer possible aixecar la nova planta en què avui treballen més de tres-centes persones.

Enllaços recomanats

Sobre la visita del rei a la fàbrica de Campofrío es pot consultar més informació a la pàgina web de la Casa de Sa Majestat: http://www.casareal.es/ES/Actividades/Paginas/actividades_actividades_detalle.aspx?data=12985 o veure el vídeo fet a https://www.youtube.com/watch?v=riSIy_wE3oo o.

Per aquestes raons, en el programa de la visita calia donar un temps de trobada del rei amb els directius i representants de l'empresa i amb els mateixos treballadors, que van assumir amplis marges de protagonisme, amb el seu comitè d'empresa al capdavant.

Lectura recomanada

Vegeu l'anàlisi del cas a <http://carlosfuente.es/2016/12/la-importancia-las-placas-la-visita-del-rey-campofrio/>.

2. Cerimonial en els poders de l'Estat

Els tres poders clàssics de l'Estat, executiu, legislatiu i judicial, disposen de cerimonials específics per als seus actes més solemnes. L'executiu menys que els altres dos, entre altres raons perquè amb prou feines celebra actes que requereixin aquesta solemnitat, més enllà de les preses de possessió del seu president i els seus ministres. La majoria dels seus esdeveniments giren al voltant d'actes habituals el cerimonial dels quals no es diferencia dels esdeveniments que organitzen altres entitats, excepte en el que afecta l'aplicació protocol·lària. Parlem, així, de rodes de premsa, inauguracions, visites, primeres pedres, conferències, signatures d'acords, visites oficials, etc. En canvi, sí que és el responsable de l'organització de la Festa Nacional, el 12 d'octubre, que es commemora amb una parada militar a Madrid, presidida pels reis, i de la qual ens n'ocuparem quan ens referirem al cerimonial estrictament militar.

Tanmateix, el poder legislatiu desplega un important cerimonial d'Estat en actes com l'obertura de la legislatura al Congrés, la celebració del Dia de la Constitució o les visites de caps d'Estat a les cambres, entre els més importants. Per la seva banda, el poder judicial també organitza actes de molta solemnitat, com l'obertura de l'any judicial al Tribunal Suprem o la presa de possessió de magistrats i jutges. Precisament el poder judicial és l'únic que disposa d'un reglament específic de protocol i honors on es desgrana pas a pas cadascun d'aquests cerimonials.

2.1. El poder executiu

Entre els actes més solemnes que se celebren en l'àmbit de l'Administració central i el Govern hi ha la jura de la Constitució i la presa de possessió del president del Govern i dels ministres, així com dels alts càrrecs. Són relativament senzills i, encara que el seu cerimonial bàsic es manté, ha anat experimentant canvis sensibles que només es poden apreciar analitzant la seva evolució.

Per als membres del Govern, la cerimònia té dues parts. La primera, la jura o promesa davant el rei al Palau de La Zarzuela, i la segona, la presa de possessió com a tal. L'acte davant el cap de l'Estat presenta més solemnitat, mentre que el traspàs de carteres respon més a factors mediàtics i a l'escenificació de la presència d'un nou executiu.

El president del Govern, com els ministres, ha de jurar o prometre el compliment de la Constitució, la lleialtat al rei i l'obligació de guardar en secret les deliberacions del Consell de Ministres el mateix dia en què apareixen publicats en el *Butlletí Oficial de l'Estat* els seus nomenaments. Ho fan al Palau de La Zarzuela, en presència del cap de l'Estat, i on assisteixen únicament els presidents del Congrés, el Senat, el Tribunal Constitucional i el Consell General

del Poder Judicial, així com el ministre de Justícia en qualitat de notari major del Regne, que ha de donar fe de l'acte. Si fos un relleu presidencial, i no una reelecció, hi assistiria igualment el president sortint.

El programa consisteix en el següent:

- Arribada del president del Govern a La Zarzuela.
- Accés del president a la Sala d'Audiències.
- Accés a la Sala del ministre de Justícia.
- Accés dels presidents dels poders de l'Estat.
- Entrada del rei. Salutació als presidents dels poders (al del govern ho farà després de la jura o promesa).
- Lectura del Reial decret de nomenament de president del Govern a càrrec del cap de protocol de la Casa de Sa Majestat.
- Jura o promesa (el mateix interessat s'ha de decidir per una opció o l'altra).
- Fotografia oficial.
- Fi de l'acte.

Al Palau de La Zarzuela es jura o es promet utilitzant la fórmula següent:

«Juro [o prometo] per la meua consciència i honor complir fidelment les obligacions del càrrec com a president del Govern, amb lleialtat al rei, guardar i fer guardar la Constitució com a norma fonamental de l'Estat, així com mantenir en secret les deliberacions del Consell de Ministres.»

Si ho sol·licita la personalitat, es disposa sobre la taula un crucifix i la històrica Bíblia de Carles IV, del 1791, oberta pel capítol XXX del Llibre dels Nombres, que fa al·lusió al vot i al jurament (costat esquerre), i obligatòriament, un fac-símil de la Constitució obert pel títol IV, del Govern i l'Administració (costat dret). Tot queda disposat d'acord amb la imatge següent, cedida per la Casa de Sa Majestat:

Vídeo recomanat

Vegeu el vídeo de la cerimònia a <https://www.youtube.com/watch?v=xEHnDVUJUbw>.

Lectura recomanada

La fórmula legal està recollida en el Reial decret 707/1979, que es pot consultar aquí: <http://www.boe.es/boe/dias/1979/04/06/pdfs/A08189-08190.pdf>.

Lectura recomanada

Consulteu aquí el capítol XXX: http://www.vatican.va/archive/ESL0506/___P47.HTM.

A la fotografia el president apareix al fons. El primer per la dreta, el rei en posició destacada, proper a la taula de la jura, presidint l'acte, al costat dels presidents del Congrés, del Senat, del Tribunal Constitucional i del Consell General de Poder Judicial, d'acord amb la precedència protocol·lària vigent entre ells. En l'instant que recull la imatge s'està donant lectura al Reial decret de nomenament del president. Posteriorment accedeix a la taula de la jura, llegeix el text corresponent, torna una altra vegada a la seva posició i el rei va al seu costat per a saludar-lo i fer la fotografia oficial, a la qual s'afegeixen en una segona fase la resta d'autoritats presents.

La segona part de l'acte es trasllada de La Zarzuela al Palau de la Moncloa. El president, si ha estat elegit per primera vegada, acudeix a la jura o promesa en el seu cotxe privat i surt en vehicle oficial amb la bandera d'Espanya. Serà rebut a la seva nova seu pel director de gabinet del president sortint, i després de fer-se la foto en solitari amb la seva nova cartera presidencial davant de la façana del Palau, ja hi entrarà sense cap presència gràfica. En el cas que fos un president reelegit, la rebuda per part del director del gabinet se suprimeix.

En el cas dels ministres, el protocol i cerimonial és similar. Quan ho fa el govern al complet, després de la seva designació pel president, el mateix dia que es publica en el *Butlletí Oficial de l'Estat*, acudeixen a La Zarzuela per a jurar o prometre el seu càrrec davant el rei. El protocol de la cerimònia queda com segueix en aquesta imatge cedida per la Casa de Sa Majestat:

Enllaç recomanat

Vegeu la cerimònia completa i analitzada a <http://carlosfuente.es/2016/11/estilo-protocolario-felipe-vi-llega-pequenos-gestos-la-jura-del-presidente/>.

Com es pot apreciar, els ministres es disposen al fons de la sala, col·locats linealment de dreta a esquerra per l'ordre departamental (ordre dels ministeris), començant pel ministre de Justícia, que ho fa en primer lloc. Posteriorment es trasllada al costat de la taula per a actuar com a notari major del Regne i donar fe de la celebració d'aquest requisit. Després ho fa el vicepresident o vicepresidents, si n'hi ha diversos (en l'última jura el passat 4 de novembre de 2016, la vicepresidenta del Govern). A la dreta de la imatge, en primer lloc, el rei, seguit pels presidents del Govern, del Congrés, del Senat, del Tribunal Constitucional i del Consell General del Poder Judicial.

Després de la lectura del Reial decret de nomenament, cada ministre s'acosta a la taula per a jurar o prometre. Abans d'això, a l'altura del rei, fan una petita inclinació de cap, després llegeixen la fórmula, tornen a fer una altra inclinació de cap al monarca i tornen al mateix lloc. Seguidament es fan la fotografia oficial de tot el Govern –president inclòs– amb el cap de l'Estat. Felip VI va introduir el 2016 un nou aspecte en el cerimonial, que consisteix a fer una salutació personalitzada amb cada ministre abans de posar per a la fotografia.

Després de l'acte a La Zarzuela, tret que hi hagi Consell de Ministres, com va ocórrer el novembre del 2016 (en aquest cas es fa després), cada ministre va al seu ministeri per a rebre la cartera ministerial del seu anterior titular (si fos el cas), en una cerimònia que es pot complementar amb un breu discurs i que té un profund sentit mediàtic, com es pot observar en aquesta imatge cedida pel Ministeri de Foment, en què el ministre anterior lliura la cartera al nou en presència de la presidenta del Congrés¹⁰:

Enllaços recomanats

Vegeu la cerimònia completa a <http://carlosfuente.es/2016/11/cambios-protocolarios-la-toma-posesion-los-ministros-ante-rey/> i a http://www.casareal.es/ES/Actividades/Paginas/actividades_actividades_detalle.aspx?data=12969, i el vídeo a <https://www.youtube.com/watch?v=KrkbpMr0P5c>.

⁽¹⁰⁾Hi havia la presidenta del Congrés perquè fins feia amb prou feines uns mesos havia exercit durant més de quatre anys el càrrec de ministra de Foment.

El cerimonial per al ministre de Defensa, actualment ministra, és similar, però abans d'accedir al Ministeri, a l'esplanada situada davant d'aquesta seu, una companyia de les forces armades li rendeix honors militars, s'interpreta l'himne nacional i es passa revista a les tropes.

2.2. El poder legislatiu

Tant el Congrés com el Senat celebren actes que comporten més solemnitat en el seu cerimonial, especialment el Congrés dels Diputats. Ja hem fet al·lusió a la proclamació del rei, però caldria afegir-ne almenys tres més de referència:

- Obertura de la legislatura¹¹ (després de les eleccions generals i una vegada elegit el president del Govern).
- Visites de caps d'Estat estrangers.
- Dia de la Constitució, el 6 de desembre.

La cerimònia d'obertura de la legislatura té lloc d'acord amb el programa següent (ens remetem a l'última, celebrada el 17 de novembre de 2016):

- Arribada en el cotxe oficial dels reis d'Espanya, la princesa d'Astúries i la seva germana, la infanta Sofia, a la carrera de San Jerónimo, on es troba el Congrés dels Diputats. El president del Govern i el cap de l'Estat Major de la Defensa els reben a peu de cotxe.
- Honors militars al rei: els monarques puguen al podi disposat des del qual escolten l'himne nacional en la seva versió completa. A la dreta, però fora del podi, la princesa i la seva germana. A l'esquerra, el president del Govern i el cap de l'Estat Major de la Defensa. Després de l'himne, el rei passa revista a la tropa, acompanyat pel cap de l'Estat Major de la Defensa i el cap del Quarter Militar de la Casa de Sa Majestat.

Vídeo recomanat

Vegeu <https://www.youtube.com/watch?v=NxG1jMXndHc>.

⁽¹¹⁾S'entén com a legislatura el període entre unes eleccions generals i unes altres.

Enllaços recomanats

Vegeu l'anàlisi de la cerimònia de novembre del 2016 a <http://carlosfuente.es/2016/11/desertado-protocolo-rajoy-la-apertura-la-legislatura/>. Comunicat de la Casa de Sa Majestat a http://www.casareal.es/ES/Actividades/Paginas/actividades_actividades_detalle.aspx?data=12979. I vídeo de la cerimònia completa a <https://www.youtube.com/watch?v=0eGbTnHicY4&list=PLRtSUJ3nA2czofsUE1lsgz8Kmg2zDGuNi>.

- Arribada de tota la Família Reial a la porta del Congrés, on són rebuts pels presidents i membres de les meses del Congrés i del Senat. Accés a l'interior de l'edifici, en direcció a la Sala de Plens (hemicicle).
- Composició de la mesa presidencial. Al centre, els reis; a la seva dreta, i per aquest ordre, els presidents del Congrés i el Senat, i a l'esquerra, la princesa d'Astúries i la infanta Sofia. A l'extrem dret de la presidència, atès que es tracta d'una sessió solemne de les Corts Generals, el secretari general del Congrés (lloc tècnic, no protocol·lari).
- Interpretació de l'himne nacional.
- Discurs de la presidenta del Congrés.
- Intervenció del cap de l'Estat.
- Fi de la cerimònia. Sortida de l'hemicicle per a dirigir-se a la Sala de Passos Perduts, on primer es fa la fotografia oficial amb els membres de les meses, i, posteriorment, un besamans amb totes les autoritats, diputats i senadors.
- Accés a l'exterior del Congrés, davant de la porta principal, per a la desfilada de les forces armades, que rendeixen honors.
- Fi dels actes.

Els actes en ocasió del Dia de la Constitució, el 6 de desembre (data en què es va aprovar oficialment el 1978), comencen a la plaça de Colón de Madrid, on els presidents del Congrés i del Senat presideixen la cerimònia d'honors a la bandera d'Espanya, situada allí durant tot l'any. Posteriorment, ja al Congrés dels Diputats, se celebra l'acte solemne commemoratiu que consisteix en un discurs del president del Congrés a la Sala de Passos Perduts o de Conferències i en un cóctel posterior. Excepcionalment, aquest dia tots els convidats són rebuts a la porta lateral del Congrés (la principal només s'obre quan hi va el cap de l'Estat o testimonialment al començament de les jornades de portes obertes que se celebren habitualment uns dies abans –durant dos dies–) per part dels dos presidents de les cambres legislatives.

En aquesta imatge, cedida pel servei de premsa del Congrés, es pot observar el protocol seguit per a la presidència d'aquest acte (6 de desembre de 2015), que es fa a peu dret:

Al centre se situen els presidents del Congrés i del Senat (hi intervé només el del Congrés). A la dreta de tots dos, les autoritats oficials convidades pel seu ordre (article 10 del Reial decret de precedències), i a la seva esquerra, els membres de les meses del Congrés i del Senat. D'aquesta manera s'acompleix el protocol intern de diferenciar els espais destinats a les autoritats oficials externes i internes.

En relació amb les visites de caps d'Estat estrangers, el Congrés i el Senat alternen com a institució amfitriona la part del programa destinada a la trobada amb els diputats i senadors. El ceremonial que se segueix ve reflectit en aquesta crònica, facilitada pel servei de premsa del Congrés, en ocasió de la presència de la presidenta de Xile, Michelle Bachelet, el 30 d'octubre de 2014 (última visita a l'hora de tancar aquest text):

Els presidents del Congrés dels Diputats i del Senat, Jesús Posada i Pío García Escudero, han rebut aquest dijous, dia 30 d'octubre, la presidenta de la República de Xile, Michelle Bachelet, que intervindrà davant les Corts Generals.

Lectura recomanada

Vegeu més informació d'aquesta cerimònia a http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/SalaPrensa/NotPre?_piref73_7706063_73_1337373_1337373.next_page=/wc/detalleNotaSalaPrensa&idNotaSalaPrensa=18706&anyo=2015&mes=12&pagina=1&mostrarvolver=S&movil=null.

«La presidenta de Xile, que fa una visita d'Estat a Espanya, ha estat rebuda a les 9.00 hores a la seva arribada al Congrés dels Diputats pels presidents de les Corts Generals i del Senat.

Els presidents de totes dues cambres han acompanyat Bachelet a la tarima instal·lada al Pati de Floridablanca, des de la qual han escoltat els himnes de Xile i d'Espanya, interpretats per la banda de música del Cos Nacional de Policia.

A continuació s'han dirigit a la Sala de Passos Perduts per a presentar els membres de les meses del Congrés dels Diputats i del Senat a la presidenta i la delegació de Xile.

El president del Congrés dels Diputats ha imposat la medalla del Congrés a la presidenta Bachelet, i el president del Senat ha fet el mateix amb la medalla de la Cambra Alta. La presidenta de Xile ha signat a continuació el Llibre d'Honor.

Al vestíbul d'Isabel II, cap a les 9.20 hores, la delegació de Xile ha saludat els portaveus de totes dues cambres abans de dirigir-se a l'hemicicle.

La presidenta de Xile ha entrat a la Sala de Sessions acompanyada pels dos presidents per a dirigir-se als diputats i senadors, reunits en sessió conjunta de les Corts Generals, que ha obert el president del Congrés, Jesús Posada.

Al final de la intervenció de Bachelet, el president del Congrés ha aixecat la sessió i, al costat del president del Senat, ha acompanyat la comitiva presidencial al Pati de Floridablanca.»

En aquesta imatge es pot observar el protocol disposat per a la presidència a la Sala de Plens o de Sessions, al centre de la qual hi ha el president del Congrés; a la seva dreta, la presidenta de Xile, i a la seva esquerra, el president del Senat. Els llocs quatre i cinc queden ocupats pels vicepresidents primers de totes dues cambres. El secretari general del Congrés ocupa el seu lloc tècnic a l'extrem dret de la taula.

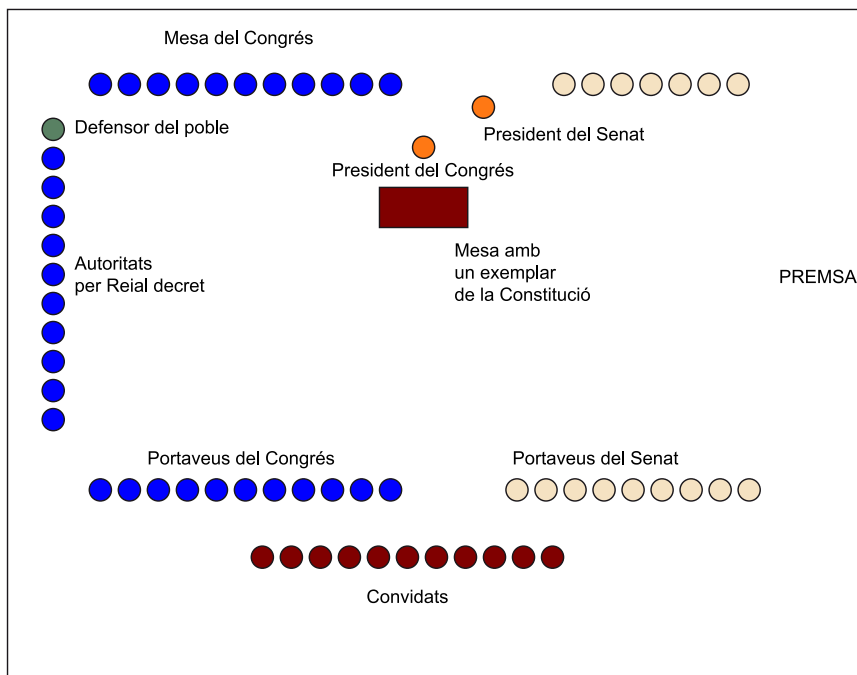
I en aquesta altra imatge, facilitada pel servei audiovisual del Congrés, el moment en què la convidada d'honor rep honors a la seva arribada al Pati de Floridablanca. La presidenta de Xile ocupa el lloc central, i als seus costats, els presidents del Congrés i del Senat. Després que la Policia Nacional li rendeixi honors, accedeix a l'interior per a desenvolupar el programa complet, que normalment no dura més de quaranta minuts. Per costum, el Congrés col·loca la bandera del país visitant al centre, flanquejada per dues ensenyes espanyoles.

Vídeo recomanat

Vegeu la visita completa a http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/GenericPopUpAudiovisual?next_page=/wc/audiovisualdetalledisponible?codSesion=40&codOrgano=499&fechaSesion=30/10/2014&mp4=mp4&idLegislaturaElegida=10.

Òbviament, al Congrés i al Senat se celebren altres actes, com la jura o promesa d'alts càrrecs que s'adscriuen al poder legislatiu (president i membres del Tribunal de Comptes, defensor del poble i president de la Corporació de Ràdio i Televisió Espanyola, entre altres). El cerimonial consisteix en la lectura del Reial decret de nomenament, fórmula de jurament i, si es considera oportú, una intervenció del president del Congrés. Quant al protocol, aportem aquest gràfic, que correspon a la jura del defensor del poble:

2.3. El poder judicial

El Reglament 2/2005, de 23 de novembre, d'honors, tractaments i protocol en els actes judicials solemnes preveu el cerimonial que cal seguir en els esdeveniments de lliurament de despatxos als membres que ingressen en la carrera judicial, els de jurament o promesa i de presa de possessió de jutges i magistrats i fiscal general de l'Estat i membres del Ministeri Fiscal. El mateix document especifica els honors que corresponen als membres de la carrera judicial, les seves precedències i ús de togues i insígnies del càrrec i de condecoracions.

És l'únic poder de l'Estat que disposa d'un document específic per als seus esdeveniments i que desenvolupa les precedències dels seus càrrecs, tant si corresponen a l'organització d'esdeveniments solemnes promoguts pel Consell General del Poder Judicial com si es promouen des dels òrgans de govern intern del poder judicial (fa una distinció entre tots dos, amb solucions diferents).

Encara que aquest reglament no hi fa referència explícita, l'acte més solemne del poder judicial és la **inauguració de l'any judicial** que cada mes de setembre se celebra al Tribunal Suprem. Aquest esdeveniment es regeix fonamentalment, quant al seu contingut, pel costum, i el seu protocol, per l'esmentat reglament. Per a conèixer-ne el cerimonial, reproduïm com es va desenvolupar l'última cerimònia, celebrada el 6 de setembre de 2016, sobre la base del comunicat facilitat per la Casa de Sa Majestat:

«Sa Majestat el rei va presidir la cerimònia d'inauguració de l'any judicial 2016-2017, que es va celebrar a la Sala de Plens del Palau de Justícia, seu del Tribunal Suprem, segons l'establert en l'article 181 de la Llei orgànica del poder judicial. A la seva arribada al Palau de Justícia, Sa Majestat el rei va ser rebut pel president del Tribunal Suprem i del Consell General del Poder Judicial, Carlos Lesmes. Després d'accedir a l'interior, Felip va rebre la salutació dels membres de la Sala de Govern del Tribunal Suprem, així com de l'ambaixador de la República Francesa a Espanya, Yves Saint-Geours; la presidenta de la Comunitat de Madrid, Cristina Cifuentes; l'alcaldessa de Madrid, Manuela Carmena; el president del Consell d'Estat, José Manuel Romay Beccaría; el president del Tribunal de Comptes, Ramón Álvarez de Miranda; la secretària d'Estat de Justícia, Carmen Sánchez-Cortés; el secretari d'Estat i director del Centre Nacional d'Intel·ligència, Félix Sanz Roldán, i la delegada del Govern a la Comunitat de Madrid, Concepción Dancausa; entre altres autoritats.

Seguidament, ja a la Sala Rodona, Sa Majestat el rei va ser saludat per la presidenta del Congrés dels Diputats, Ana Pastor; el president del Tribunal Constitucional, Francisco Pérez de los Cobos; el ministre de Justícia en funcions, Rafael Catalá; la fiscal general de l'Estat, Consuelo Madrigal; els vocals que integren el Consell General del Poder Judicial; el promotor de l'acció disciplinària del Consell General del Poder Judicial, Antonio Fonseca; l'advocada general de l'Estat, Marta Silva; el secretari general del Consell General del Poder Judicial, Joaquín Vives de la Cortada; els expresidents del Tribunal Suprem i del Consell General del Poder Judicial Javier Delgado i Pascual Sala; el primer president de la Cort de Cassació de la República Francesa, Bertrand Louvel; el primer president del Tribunal de Cassació del Regne del Marroc, Mustapha Farès; el fiscal general davant el Tribunal de Cassació de la República Francesa, Jean-Claude Marin; el fiscal general del rei del Marroc, Mustapha Maddah, i la magistrada del Tribunal de Cassació del Regne del Marroc, Nezha El Harrak.

Una vegada revestit amb la toga i el gran collaret de la justícia, Felip es va dirigir a la Sala de Plens i va ocupar el seu lloc a la presidència. Després d'obrir la sessió Sa Majestat el rei, va prendre la paraula en primer lloc el secretari de Govern del Tribunal Suprem, Tomás Sanz. A continuació va intervenir la fiscal general de l'Estat per a exposar l'activitat desen-

Lectura recomanada

Publicat en el BOE 302, de 19 de desembre de 2005. Es pot accedir al text íntegre a <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Compendio-de-Derecho-Judicial/Reglamentos/Reglamento-2-2005--de-23-de-noviembre--de-Honores--Tratamientos-y-Protocolo-en-los-Actos-Judiciales-Solemnes>.

Vídeo recomanat

Es pot veure el vídeo resumit de la cerimònia a <https://www.youtube.com/watch?v=mEZjzDpN1mY>.

volupada per la Fiscalia l'exercici passat, l'evolució de la criminalitat, la prevenció del delictes i les reformes convenients per a una eficàcia més gran de la justícia. Seguidament, el president del Tribunal Suprem i del Consell General del Poder Judicial va presentar la memòria anual sobre l'estat, funcionament i activitats dels jutjats i tribunals de justícia.

Acabat el torn d'intervencions, Sa Majestat el rei va declarar obert l'any judicial 2016-2017 i va aixecar la sessió.»

D'acord amb l'estipulat en el Reglament esmentat anteriorment, la taula presidencial va quedar conformada pel rei, el president del Tribunal Suprem, el ministre de Justícia (en representació del president del Govern i per costum), la fiscal general de l'Estat i els membres nats de la Sala de Govern del Tribunal Suprem (com que era impossible per raons d'espai situar-hi els seus onze membres, es va optar pel president i els cinc vocals nats). En aquest sentit, convé recordar que els actes del poder judicial i les seves institucions són sempre presidits pel president del Consell General del Poder Judicial i del Tribunal Suprem (tots dos càrrecs ostentats per la mateixa persona) o l'autoritat judicial en què delegui, o per l'autoritat que els promogui en cas que el president no hi assisteixi o delegui. Només se cedeix als membres de la Família Reial.

Al president del Govern no se li cedeix, sinó que se li reserva un lloc immediat al del president del Consell General del Poder Judicial o a la persona en qui delegui, i la mateixa pràctica s'exerceix amb els presidents de les comunitats autònomes pel que fa a les autoritats judicials d'aquests territoris. El fiscal general de l'Estat se situa sempre, en els actes judicials, al costat del president del Consell General del Poder Judicial, de la persona en qui delegui o de l'autoritat judicial que organitzi l'esdeveniment.

Quant a l'ordenació de la resta d'assistents per a aquest acte se segueix el que estipula el Reglament d'honors i protocol del poder judicial, que separa les autoritats no judicials de les judicials, i, per a cada grup, l'ordre de precedència que li és aplicable. Per la seva banda, el vicepresident i els vocals del Consell General del Poder Judicial ocupen un lloc diferenciat i rellevant, ordenats per edat. Per a l'acte, tal com es pot observar en aquestes imatges cedides per la Casa de Sa Majestat, es col·loca en lloc d'honor la bandera d'Espanya darrere de la presidència, i clarament separada, la bandera del rei.

Lectures recomanades

La Sala de Govern del Tribunal Suprem està formada, a més del seu president, pels presidents de les cinc sales (civil, penal, contenciosa administrativa, social i militar), que tenen la condició de membres nats, així com per cinc magistrats més del Tribunal Suprem triats entre tots els magistrats d'aquesta institució. Els membres nats tenen precedència sobre els electes. Per a entendre bé tot el relatiu a l'organització del poder judicial i les seves institucions recomanem la lectura de la Llei orgànica 6/1985, d'1 de juliol, del poder judicial (disponible a <http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-12666&tn=1&p=20151006&svd=#acimiento cuarentaynueve>), així com la Llei 38/1988, de 28 de desembre, de demarcació i de planta Judicial (disponible a http://www.poderjudicial.es/portal/site/cgpj/menuitem.0cb0942ae6fbd1c1ef62232dc432ea0/?vgnextoid=c7b4d9bf55765310VgnVCM1000006f48ac0aRCRD&vgnnextfmt=default&vgnnextlocale=es_ES).

En l'àmbit de les comunitats autònomes

En l'àmbit de les comunitats autònomes se segueix la mateixa pràctica amb el fiscal del Tribunal Superior de Justícia, que se situa al costat del president d'aquesta institució, qüestió que també reconeix per a altres actes oficials el Reial decret 2099/83, d'ordenació general de precedències, a l'Estat.

En relació amb la presa de possessió del president del Consell General del Poder Judicial i del Tribunal Suprem, l'acte consisteix en la prestació de jurament o promesa davant el rei i la presa de possessió com a tal, en audiència pública, davant la Sala de Govern i el ple del Tribunal Suprem i del Consell General del Poder Judicial. Aquesta cerimònia és senzilla i breu. El president de sala més antic del Tribunal Suprem presideix la cerimònia, que se celebra a la Sala d'Actes d'aquesta institució. Després d'obrir-se l'acte, pren la paraula el secretari de la Sala de Govern, que dóna lectura del nomenament publicat en el *Butlletí Oficial de l'Estat*.

Qui presideix l'acte demana al magistrat que faci de padrí (en l'última fins al moment de tancar aquest escrit, els padrins van ser dos: el magistrat més antic i el més jove del Tribunal Suprem) que surti fora de la Sala d'Actes per a acompanyar el nou president (que esperava a fora) en el seu ingrés a la sala. Una vegada fetes les salutacions corresponents mitjançant una inclinació de cap a la presidència, als magistrats, a les autoritats i al públic, qui presideix la cerimònia imposa al nou president el gran collaret de la justícia i el convida a prendre possessió del seu seient a la presidència de l'Alt Tribunal.

Quant al fiscal general de l'Estat, es fa de manera semblant a la del president del Tribunal Suprem i del Consell General del Poder Judicial, jurant o prometent el càrrec davant el rei i prenent possessió a la Sala de Plens del Tribunal Suprem.

Pel que fa als magistrats i jutges, el Reglament 2/2005 estableix el cerimonial següent:

«L'acte se celebra en audiència pública davant la Sala de Govern. En el cas dels tribunals superiors de justícia, l'acte té lloc davant la Sala de Govern constituïda en ple o comissió; el/la president/a del Tribunal Superior de Justícia pren possessió del càrrec davant el ple.

L'acte de presa de possessió de magistrats nomenats per a una primera destinació en la carrera judicial, o quan es tracta d'un ascens de categoria, va acompanyat del jurament o promesa.

Apadrina un membre del mateix tribunal si bé, excepcionalment, el president pot autoritzar que ho sigui un magistrat destinat en un altre tribunal, encara que estigui en situació de serveis especials, o un jutge o magistrat emèrit o jubilat.

Vídeo recomanat

Vegeu el vídeo de la cerimònia del president Carlos Lesmes, celebrada el 12 de desembre de 2013 (última abans de tancar aquest text), a <http://www.elmundo.es/espana/2013/12/12/52a9a3cc63fd3dda778b4578.html>.

Vídeos recomanats

Podreu veure els vídeos del seu jurament davant el rei a <https://www.youtube.com/watch?v=aCJWpSNfswE> i la seva presa de possessió en el Tribunal Suprem a http://www.abc.es/espana/ab-ci-maza-toma-posesion-como-5228316496001-20161129014320_video.html.

El desenvolupament de l'acte de presa de possessió i, si escau, de jurament o promesa es desenvolupa d'acord amb les regles següents:

- a) El president o magistrat que pren possessió espera fora de la Sala de Plens o de la Sala d'Audiència.
- b) Qui presideix la cerimònia anuncia l'acte amb la fórmula: "Audiència pública. Acte de (jurament o promesa) i presa de possessió de Sa Excel·lència/Sa Senyoria Il·lustríssima."
- c) A continuació convida la persona que apadrina a sortir, amb la fórmula: "Sa Excel·lència/Sa Senyoria Il·lustríssima, feu el favor de sortir per a acompanyar el seu apadrinat o apadrinada."
- d) Qui apadrina i el nou president o magistrat es col·loquen davant de la Sala de Govern i saluden amb una lleu inclinació de cap, primer la Sala de Govern, després els membres del Tribunal situats a la seva esquerra, a continuació a la seva dreta i, finalment, el públic present.
- e) Qui presideix la cerimònia dóna la paraula al secretari de Govern per a la lectura del Reial decret de nomenament.
- f) Si hi ha jurament o promesa, qui presideix convida el nou president o magistrat a prestar jurament o promesa davant la Constitució amb la fórmula prevista en la Llei orgànica del poder judicial. Fet això, convida qui apadrina a imposar la medalla i, si escau, la placa, amb la fórmula següent: "Feu el favor d'imposar al seu apadrinat/da les insígnies del càrrec."
- g) Qui presideix la cerimònia dóna possessió al nou president de l'Audiència Nacional o Tribunal Superior de Justícia amb la fórmula següent: "Sa Excel·lència/Sa Senyoria Il·lustríssima, feu el favor d'ocupar la presidència d'aquest Tribunal." Fora d'aquest cas s'empra la fórmula següent: "Sa Excel·lència/Sa Senyoria Il·lustríssima, pot asseure's a les estrades en senyal de presa de possessió." Si és membre nat de la Sala de Govern, s'asseu juntament amb la resta dels seus membres.
- h) En l'acte de jura o promesa i de presa de possessió, el nou president de l'Audiència Nacional, Tribunal Superior de Justícia i d'Audiència Provincial, una vegada ha pres possessió, i si es considera oportú, pot dirigir als assistents un breu discurs. Fora d'aquests casos, qui presideix l'acte, si ho estima oportú, pot pronunciar unes breus paraules.
- i) Qui presideix la cerimònia la tanca aixecant la sessió. Davant la Sala de Govern dels tribunals superiors de justícia l'acte de presa de possessió es pot celebrar en l'idioma cooficial de la corresponent comunitat autònoma.

L'acte de jurament o promesa de jutges i magistrats se celebra abans de la presa de possessió en la seva primera destinació en la categoria. L'acte se celebra a la Sala de Govern a la qual pertany el jutjat pel qual han estat nomenats i s'aplica la fórmula prevista en l'article 318 de la Llei orgànica del poder judicial. L'acte es desenvolupa, d'acord amb el previst en l'article anterior, amb la lectura de l'ordre de nomenament en cas de jutges o del Reial decret en el cas de magistrats.»

3. Cerimonial per a les visites d'Estat

Chávarri (2004) assenyala que segons l'ús protocol·lari tradicional, és el cap d'Estat de més antiguitat qui convida el més jove, és a dir, el sobirà que ha arribat més recentment al tron o al president de la República que ha pres possessió en últim lloc. Al final de la visita és el cap d'Estat visitant qui acostuma a convidar, en recíproca cortesia, el seu amfitrió perquè es traslladi al seu país. Ha d'existir, doncs, una invitació prèvia i expressa cursada entre persones del mateix rang i categoria, és a dir, entre caps d'Estat, siguin reis o presidents de repúbliques.

Les visites d'Estat són les que fa un cap d'Estat estranger com a conseqüència de la invitació formal per part del rei o president de la República del país que es visita, i per a les quals es disposa d'un protocol i cerimonial que combina els actes solemnes i les entrevistes o reunions de treball. Hi impera tradicionalment la cortesia, però en els últims anys aquest tipus de visites es comencen a pensar més en clau d'oportunitat de consolidació de projectes de mútua col·laboració i potenciació de les relacions diplomàtiques. Per a Chávarri «suposen una gran responsabilitat per al país organitzador i requereixen una agenda programada amb prou antelació feta amb tota exactitud i tacte polític».

El cap d'Estat estranger sol venir acompanyat pel seu consort, així com per l'anomenat seguici oficial que, en l'òrbita de la Unió Europea, ronda entre deu i quinze persones. A aquestes, les despeses d'estada de les quals són assumides per l'amfitrió, s'afegeix el seguici tècnic (col·laboradors del cap d'Estat) i el de servei. A aquesta visita solen unir-se empresaris o agents econòmics que aprofiten l'oportunitat que es brinda per a potenciar o canalitzar projectes empresarials comuns.

López (2006) descriu de la manera següent el programa de la visita d'Estat a Espanya, que normalment es perllonga durant dos dies i mig, alguns dels actes de la qual ja hem integrat en la descripció dels cerimonials tractats anteriorment:

«Primer dia

Aeroport. L'introductor d'ambaixadors i l'ambaixador del país visitant pugen a l'avió per a presentar els seus respectes al cap d'Estat estranger. Posteriorment, i a peu de l'escaleta, conformen la línia de salutació les personalitats següents: ministre d'Afers Exteriors, cap de la Casa de Sa Majestat, capità general de la Primera Regió Aèria, director de l'aeroport i membres de l'ambaixada.

Després d'aquesta breu recepció, es trasllada en caravana o en helicòpters el cap d'Estat i el seu seguici oficial, així com les personalitats espanyoles presents al Pavelló d'Estat de l'aeroport fins al Palau d'El Pardo, residència oficial del convidat durant la seva estada oficial al nostre país. Una vegada arribats aquí, es desenvolupa la recepció oficial. Si el trasllat ha estat en helicòpter, arriben a l'heliport del Palau d'El Pardo, on el cap d'Estat estranger és rebut pel coronel cap de la Guàrdia Reial, el personal de la Casa de Sa Ma-

jestat, de protocol i del ministeri d'Exteriors. Pugen a l'automòbil que els trasllada fins a l'entrada principal del Palau. Al seu torn, el seguici oficial és traslladat fins a la façana principal, lloc convingut prèviament. Els reis, acompanyats del cap d'Estat Major de la Defensa i alts càrrecs de la seva Casa, esperen a l'avinguda principal del Palau per a saludar el cap d'Estat visitant.

Reben a peu de cotxe els reis, acompanyats del cap de la seva Casa, secretari general, cap del Quarter Militar i ajudant de camp de servei. Acabades les salutacions, els dos caps d'Estat reben els honors d'ordenança en el podi. Es rendeixen honors amb vint-i-una canonades, interpretació reduïda dels himnes nacionals i passada de revista a una companyia de la Guàrdia Reial acompanyats pel cap de l'Estat Major, cap del Quarter Militar de Sa Majestat, cap de la Casa Militar o ajudant de camp del visitant i el capità de la companyia.

La reina i la consort del cap d'Estat visitant, acompanyades pel cap de la Casa de Sa Majestat i per l'introduïdor d'ambaixadors, es reuneixen amb els caps d'Estat quan acaba la revista a la companyia d'honors.

A continuació, comença la presentació i salutació de les autoritats espanyoles presents: presidents del Govern, del Congrés dels Diputats, del Senat, del Tribunal Constitucional i del Consell General del Poder Judicial, ministre d'Afers Exteriors, alcalde de Madrid, secretari d'Estat corresponent al país, capità general de la Regió Militar Centre, delegat del Govern a la comunitat autònoma, director general de Política Exterior del Ministeri d'Afers Exteriors de l'àrea corresponent i gerent del Patrimoni Nacional.

Seguidament, el cap d'Estat visitant presenta al rei el seguici oficial que l'acompanya i que està situat a la dreta de la tribuna. A continuació, tots dos accedeixen a la tribuna d'honor per a presenciar la desfilada de la Guàrdia Reial. Finalment, accedeixen a l'interior del Palau per la porta principal.

Aquesta primera jornada continua amb la celebració d'un dinar privat al Palau de La Zarzuela. El ministre d'Exteriors pot oferir simultàniament un dinar al seu homòleg estranger al Palau de Viana, lloc de residència i representació del titular espanyol d'Exteriors. A mitja tarda, el president del Govern rendeix una visita de cortesia al mandatari. A la nit, al Palau d'Orient, els reis ofereixen un sopar de gala en honor del seu convidat.

Segon dia

Comença amb l'ofrena d'una corona de llorer als que van donar la vida per la pàtria davant el monument erigit a la plaça madrilenya de la Lealtat, homenatge del cap d'Estat als qui van morir per Espanya. Posteriorment, es fa la visita a l'Ajuntament de la capital; l'alcalde espera a peu de cotxe i presenta els tinentes d'alcalde i portaveus. A continuació, i precedits per la policia de gala, passen revista a l'esquadró de llancers de la Policia Municipal. Una vegada feta, es presenta els regidors. Acabada la salutació, es produeix la signatura en el Llibre d'Honor i, finalment, l'alcalde, en sessió plenària solemne, lliura al mandatari la Clau d'Or de la Vila de Madrid.

A continuació, es visita una de les dues cambres legislatives, Congrés o Senat. Després de la salutació a les meses de les cambres i als portaveus dels grups parlamentaris, es procedeix a l'intercanvi de regals o discursos. L'esmorzar d'aquest segon dia es fa al Palau de la Moncloa, ofert pel president del Govern. Aquesta nit, el cap d'Estat estranger ofereix a Ses Majestats una recepció a la que és la seva residència oficial: el Palau d'El Pardo.

Tercer dia

L'últim dia s'acostuma a reservar per a una breu visita a una altra comunitat autònoma o a una ciutat de gran interès històric o cultural. Per a això cal una coordinació estreta entre els serveis de protocol de les institucions amfitriones, els d'Exteriors, Presidència de Govern i, especialment, amb el protocol de la Casa de Sa Majestat. Una vegada confeccionat el programa definitiu hi ha una reunió amb el delegat del Govern i els responsables de les conselleries competents a la qual assisteixen tots els serveis implicats en la preparació i desenvolupament del programa, com ara la policia, seguretat, ornamentació o protocol. Es fixa l'itinerari definitiu, es completa la llista d'autoritats convocades i s'acorden els llocs per a la salutació oficial als reis.

Si no es fan visites d'índole cultural a Madrid, i abans de sortir cap a una comunitat amb finalitats econòmiques o culturals, se celebra el comiat oficial amb honors al Palau d'El Pardo. Les autoritats espanyoles convocades i el seguici oficial estranger se situen a la façana principal del Palau, a la dreta de la porta principal. Els caps d'Estat, acompanyats dels seus cònjuges, surten del Palau per a iniciar el comiat oficial. Es traslladen a continuació al podi situat a l'avinguda principal per a rebre els honors d'ordenança i poc després comencen la revista a la companyia d'honors acompanyats de les mateixes au-

toritats militars del primer dia. Una vegada acabada, els reis acompanyen el seu convidat i el seu cònjuge a l'automòbil que els condueix a l'heliport del Palau d'El Pardo. En un altre vehicle els precedeix el cap de la Casa de Sa Majestat i l'introduïdor d'ambaixadors. Acompanyats també pel seguici d'honor espanyol que ha estat amb ells durant la seva visita a la capital espanyola, l'helicòpter els condueix a l'aeroport.

En el Pavelló d'Estat de l'aeroport esperen el seu director i el cap de la Primera Regió Aèria. El cap d'Estat és acompanyat al seu avió i acomiadat a peu d'escaleta per les personalitats espanyoles presents. Com va succeir a la seva arribada, es forma un cordó d'honor de les forces de l'Exèrcit de l'Aire entre el Pavelló d'Estat i l'avió que portarà el convidat al seu país d'origen.»

Aquest cerimonial i la seva planificació horària pot sofrir modificacions d'acord amb l'agenda final que es determini, i fins i tot alguna part pot ser suprimida o variar-se per una altra alternativa, però substancialment aquesta descripció s'ajusta a la majoria de les visites d'Estat que es reben a Espanya.

Lectura recomanada

En el llibre de López (2006) es poden veure nombrosos casos reals de visites d'Estat de diferents caps d'Estat estrangers a Espanya. Igualment es pot aprofundir en el protocol i cerimonial de les visites d'Estat d'altres països tant a López (2006) com a Chávarri (2004).

Vídeo recomanat

Vegeu un resum de la primera visita d'Estat a Espanya que va rebre Felip VI com a rei, que va correspondre a la presidenta de Xile el 2014, en aquesta adreça: <https://www.youtube.com/watch?v=whEFX5xQSZO>.

4. Cerimonial militar en els actes d'Estat

No es completaria el cerimonial d'Estat a Espanya si no féssim una breu referència a la participació de les forces armades en els actes oficials i d'Estat, més enllà dels seus propis esdeveniments (juraments de bandera; lliurament d'ensenyes a les unitats; homenatge a la bandera; homenatge als qui van donar la vida per Espanya; preses de possessió de càrrec i de comandament; imposició de condecoracions; lliurament de despatxos, títols o altres diplomes; Dia de les Forces Armades; Pasqua Militar; Dia del Veterà; Dia de la Llorejada de la Unitat; Dia de la Unitat i celebració dels Sants Patrons).

Al llarg d'aquest tema hem fet nombroses referències als **honors militars** que estan regulats en el reglament aprovat pel **Reial decret 684/2010, de 20 de maig**. Segons Medina (2016) els honors militars són la part del cerimonial que es reserva a les forces armades, responsables de la seva rendició. «Aquests honors han de ser considerats distincions que s'atorguen com a homenatge i manifestació de respecte a determinats símbols, autoritats i personalitats, per raó del seu càrrec o dignitat.»

La gradació dels honors es manifesta per la posició de les armes adoptada per la formació (arma presentada, arma sobre l'espalla, arma descansada o, si escau, al braç i formació sense armes) per a la interpretació de l'himne nacional (versió completa o breu) i la marxa d'infants i, en determinats casos, pel nombre de salves d'honor o canonades (21, 19, 17, 15, 13 i 11) i les veus de «Visca Espanya!» (7, 5, 4, 3, 2 i 1), que es corresponen al nombre de canonades; és a dir, a 21 salves d'honor, 7 veus de «Visca Espanya!», i així successivament.

Es rendeixen honors a la bandera d'Espanya, als membres de la Família Reial i infants d'Espanya, al president del Govern i a diferents autoritats civils de l'Estat quan presideixen actes militars o visiten oficialment unitats de les forces armades (honors d'arma presentada i himne nacional en versió breu). Aquestes autoritats són els presidents del Congrés i Senat, Tribunal Constitucional, Consell General del Poder Judicial, vicepresidents i ministres del Govern, presidents de les comunitats autònomes i ciutats autònomes de Ceuta i Melilla i cap de la Casa de Sa Majestat. Es rendeixen honors igualment al ministre de Defensa i alts càrrecs del seu Ministeri, als caps d'Estat Major tant de la Defensa com dels tres exèrcits, i a oficials generals. També a personalitats estrangeres com ara caps d'Estat, presidents de Govern, ministres de Defensa, oficials generals, secretaris generals d'organitzacions internacionals i ambaixadors acreditats a Espanya.

Segons estableix el Reglament d'honors, l'arribada de l'autoritat que presideix un acte i ha de rebre honors s'anuncia amb el toc d'«atenció general» i el personal militar adopta la posició de fermes. Quan correspon l'himne nacional

Lectura recomanada

Es pot consultar l'estructura de les forces armades a <http://www.emad.mde.es/EMAD/novemad/noticias/2014/10/141017-nueva-organizacion-FAS.html>. És d'interès, igualment, consultar les divises i ocupacions dels comandaments militars, de coneixement fonamental en l'àmbit protocol·lari. Per a això aconsellem consultar la pàgina web http://www.ejercito.mde.es/personal/tropa_marineria/divisas-empleos.html.

Lectures recomanades

Als interessats a conèixer amb més detall el cerimonial militar en el seu conjunt, així com el coneixement de la institució militar, la seva estructura, comandaments, tractaments i divises, els recomanem la lectura del llibre de Medina (2016).

Lectura recomanada

Vegeu el Reial decret 684/2010, de 20 de maig, pel qual s'aprova el Reglament d'honors militars a <https://www.boe.es/boe/dias/2010/05/22/pdfs/BOE-A-2010-8188.pdf>.

l'autoritat puja al podi disposat, al mateix temps que la força adopta la posició de l'arma que pertoca. Si concorren dues autoritats d'altres països i cal interpretar diversos himnes, es fa seguint l'ordre alfabètic de la lletra inicial en castellà i s'interpreta el d'Espanya en últim lloc (excepte en els comiats, que és el primer).

Un cop interpretat l'himne, l'autoritat passa revista a la tropa, acompanyada pel seu cap i per l'autoritat militar de superior categoria que hi exerceix comandament. En el cas del rei, és acompanyat pel cap del Quarter Militar de la Casa de Sa Majestat. Les autoritats militars que reben honors, quan passen pel costat de la bandera incorporada en la unitat, han de saludar a la manera militar, i els civils, amb una inclinació de cap. La bandera només contesta (amb una lleugera inclinació) a la salutació del cap de l'Estat. Una vegada conclòs l'acte, si les característiques del lloc ho permeten i així es disposa, la força desfila davant l'autoritat a qui ha rendit honors.

El Reglament d'honors militars disposa també els honors fúnebres militars que es rendeixen a les persones següents:

- Als que tinguin dret a honors militars en vida (titular de la Corona, reina consort o consort de la reina, príncep o princesa d'Astúries, infants d'Espanya, president del Govern, ministre de Defensa, caps de l'Estat Major de la Defensa i dels tres exèrcits i oficials generals).
- Expresidents del Govern i altres personalitats d'especial rellevància a les quals, pels seus excepcionals serveis a Espanya, així es determini per un Reial decret de la Presidència del Govern.
- Militars i personal civil amb una especial vinculació amb la defensa i les forces armades que morin en acte de servei.

El mateix reglament determina la forma amb la qual s'han de rendir.

Vídeo recomanat

Per a conèixer millor aquest cerimonial militar convidem els interessats a veure íntegrament el vídeo de la desfilada en ocasió del Dia de la Festa Nacional, el 12 d'octubre, a <https://www.youtube.com/watch?v=SaS11eVxKFE>.

5. Cerimonial a les comunitats autònomes i entitats locals

El cerimonial d'Estat es completa amb el que s'aplica a cadascuna de les comunitats i ciutats autònomes, així com a les entitats locals d'Espanya, que està regulat per les seves pròpies normatives i tradicions. Com que són molt diferents, hem de remetre els interessats a les lleis, decrets i reglaments vigents per a cadascuna d'elles. En l'àmbit dels poders autonòmics, els actes més rellevants són les preses de possessió del president de la comunitat autònoma i els seus consellers, la celebració del dia de la comunitat, el lliurament de les seves distincions i títols, la constitució del parlament regional, la inauguració de l'any judicial en els tribunals superiors de justícia i les preses de possessió dels seus magistrats i jutges.

En relació amb les comunitats autònomes, com hem vist en el mòdul anterior, cal recordar que les que s'enumeren a continuació disposen de decrets d'ordenació d'autoritats en el seu territori per als actes promoguts per les seves institucions, sense que la seva aplicació vulneri l'establert en el Reial decret 2099/83:

- Catalunya (Decret 189/1981, de 2 de juliol, modificat pel Decret 459/1981, de 6 de novembre).
- Andalusia (Decret 77/2002, de 26 de febrer).
- La Rioja (Llei 1/2001, de 16 de març).
- Regió de Múrcia (Decret 37/1992, de 23 d'abril).
- Comunitat Valenciana (Decret 235/1999, de 23 de desembre, modificat pels decrets 77/2003, 6/2004, 7/2004, 131/2004 i 151/2005).
- Canàries (Decret 202/1997, de 7 d'agost).
- Navarra (Decret foral 81/1986, de 14 de març, canviat parcialment pel Decret foral 674/2003, de 10 de novembre).
- Extremadura (Decret 79/2008, de 9 de maig, amb correcció d'errors publicada en el *Diari Oficial d'Extremadura* de 20 de maig de 2008).
- Illes Balears (Decret 256/1999, de 24 de desembre, i Ordre del Consell de Presidència de 2 de juliol de 2001).

Lectura recomanada

Sobre cerimonial a les comunitats autònomes i entitats locals aconsellem la lectura dels llibres de Fuente (2015) i Martínez (2006).

Reial decret 2099/83

Això obliga normalment a haver de fer ordenacions complexes basades en la mescla de les dues llistes, tenint present per a això l'escalonament seguit per a la norma nacional i la seva comparació en el context regional i local.

- Ceuta (Reglament de cerimonial i protocol de la ciutat de Ceuta de 22 de gener de 2007).
- Melilla (Reglament de protocol i cerimonial de la ciutat autònoma de Melilla, *Butlletí Oficial de Melilla* de 14 de juliol de 2006).

Dins de les entitats locals (ajuntaments, diputacions, cabildos, mancomunitats, etc.), els actes que adquireixen més rellevància es corresponen amb els de la constitució de les seves corporacions, la celebració del patró del municipi i el lliurament de les distincions i títols de la ciutat o província. Són cada vegada més les entitats locals que disposen de reglaments tant de protocol com d'honors, que cal consultar si es vol aprofundir sobre la qüestió o dur a terme algun esdeveniment en què calgui tenir en compte l'estipulat.

6. Exercicis d'autoaprenentatge

A fi d'acreditar el coneixement dels aspectes principals del cerimonial espanyol, us convidem a dur a terme una anàlisi crítica de la cerimònia de proclamació del rei Felip VI, relatant el seu contingut i protocol i buscant les justificacions que han portat a prendre les decisions oportunes.

Per a això podeu veure el vídeo oficial de la proclamació a <https://www.youtube.com/watch?v=U-VxQWninVo>.

Solucionari

Vegeu la crònica feta per Carlos Fuente a <http://carlosfuente.es/2014/06/cronica-y-analisis-de-la-sucesion-al-trono-de-espana/>.

Bibliografia

Anònim (2010). *Guía Práctica para el Cuerpo Diplomático acreditado en España*. Madrid: Ministerio d'Afers Exteriors i Cooperació. Versió PDF disponible a: <http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/ServiciosAlCiudadano/SiViajasAlExtranjero/Documents/2010guiapracticaCD.pdf>

Anònim (2011). *Normas básicas sobre Protocolo y Condecoraciones*. Madrid: Ministerio d'Afers Exteriors i Cooperació. Versió PDF disponible a: http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/Ministerio/Protocolo1/Documents/1_4_4_NORMAS_PROTOCOLO.pdf

Blasco, S. (2015). *Sesiones Regias de Juramento y Proclamación de los Monarcas antes las Cortes*. Madrid: Congrés dels Diputats.

Chávarri, T. (2004). *Protocolo Internacional. Tratado de ceremonial diplomático*. Madrid: Ediciones Protocolo, col·lecció «Ceremoniales».

Delmé, M. (1960). *Guide pratique de Protocole, Ceremonial et Etiquette*. Brussel·les.

Feijoo, J. J. (2011). *Prontuario básico de Protocolo*. Gijón: Ediciones TREA.

Fernández de Córdoba, A. (2002). *La Corte de Isabel I*. Madrid: Dynkinson.

Fuente, C. *El Blog de Carlos Fuente*. Disponible a: www.carlosfuente.es

Fuente, C. (2015). *Protocolo Oficial. Las instituciones españolas y su ceremonial*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

Fuente, C. (2007). *Protocolo para eventos*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

Fuente, C. (2009). *Manual práctico para la organización de eventos*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

Fuente, C. (2015). *Protocolo y Ceremonial en los Premios Príncipe de Asturias (1981-2010)*. Madrid: Editorial Síndesis.

Fuente, C.; Campos, G.; Campos, J. (2016). *El Protocolo Real en el siglo XXI. El caso de Felipe VI de España*. Madrid: Delta Publicaciones / Iспе Publicaciones.

Laforet, J. J. (1997). *Protocolo y Medios de Comunicación Social*. Gran Canària: Govern de Canàries / Reial Societat Econòmica d'Amics del País de Las Palmas.

López Caballero, B. (2006). *La diplomacia y su protocolo*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

López Nieto, F. (1997). *Manual de Protocolo* (2a. ed.). Barcelona: Ediciones Ariel.

López Nieto, F. (2000). *Honores y Protocolo. El consultor de los Ayuntamientos y Juzgados*. Madrid.

Marín, F. (2004). *Diccionario de Comunicación Corporativa e Institucional y Relaciones Públicas*. Madrid: Editorial Fragua.

Martínez, I. (2006). *El protocolo en la administración local*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

Medina, C. (2016). *Manual de Protocolo y Ceremonial Militar*. Madrid: Editorial Síntesis.

Otero, M. T. (2011). *Protocolo y Empresa. El Ceremonial Corporativo*. Barcelona: Editorial UOC.

Ramos, F. (2007). *El Protocolo universitario*. Vigo: Consell Social de la Universitat de Vigo.

Rodríguez, A. (2005). *Protocolo y Ceremonial en las Fuerzas Armadas*. Oviedo: Ediciones Protocolo.

Sánchez, M. D. M. (2011). *Fundamentos del ceremonial y del protocolo*. Madrid: Editorial Síntesis.

Sanjuan, J. C. (2007). *Introducción al Protocolo Oficial en Latinoamérica*. Madrid: Unión Fenosa.

Urbina, J. A. (1998). *Gran Libro del Protocolo*. Barcelona: Ediciones Planeta.

Villarrubias, F. (2004). *Tratado de Protocolo*. Oviedo: Ediciones Nobel.